

DEKADA NIEPOKOJU

SZOKI MAKROEKONOMICZNE
I TRENDY ROZWOJOWE
DO 2030 ROKU

LEWICA

Dekada niepokoju

**Szoki makroekonomiczne i trendy
rozwojowe do 2030 roku**

Dariusz Standerski

Warszawa 2022

Spis treści

Wstęp	4
Świat	6
Wojna, głód i nierówności	8
Katastrofa klimatyczna i kryzys zdrowotny	13
Przyszłość globalizacji	17
Rozwiązania	25
Unia Europejska	28
Wojna, drożyzna i poczucie nierówności	29
Ekstremalne zjawiska i niewydolność ochrony zdrowia	32
Miejsce Europy w globalnym porządku	35
Rozwiązania	36
Polska	39
Wojna, drożyzna i brak oszczędności	41
Nasilenie zmian klimatu i katastrofa w ochronie zdrowia	46
Wyczerpanie starego modelu rozwoju	48
Rozwiązania	49
Bibliografia	51

Wstęp¹

Świat wchodził w obecną dekadę z narastającymi trudnościami. Bank Światowy już w czerwcu 2019 roku obniżał prognozy wzrostu gospodarczego na 2020 rok po rozczarowujących sygnałach z produkcji i handlu². Wstrząsy makroekonomiczne w następnych miesiącach uderzyły zatem w zwalniające gospodarki z problemami strukturalnymi. Korekty wzrostu były jednak niewielkie - spowolnienie nie musiało prowadzić do kryzysu. Dlatego światowi liderzy oceniali gorszą koniunkturę jako wyzwanie, któremu można sprostać dzięki nowym technologiom i inwestycjom, m.in. w transformację energetyczną.

Głównym wyzwaniem dla Unii Europejskiej na początku kadencji Ursuli von der Leyen była katastrofa klimatyczna: "Jeżeli istnieje jeden obszar, w którym świat potrzebuje naszego przywództwa, jest to ochrona klimatu. Jest to kwestia o zasadniczym znaczeniu dla Europy – i dla świata."³ - mówiła Przewodnicząca Komisji Europejskiej podczas swojej inauguracji w 2019 roku. Lata 20. XXI wieku według Komisji miały być czasem przyspieszonej cyfryzacji, wzmocnienia roli Europy w świecie, nowych bodźców dla rozwoju demokracji oraz ochrony europejskich wartości.⁴ Międzynarodowy Fundusz Walutowy wyrażał zaniepokojenie napięciami w wymianie handlowej Stanów Zjednoczonych i Chin oraz rosnącymi taryfami celnymi.⁵

Po trzech latach wszystkie prognozy i strategie uległy bolesnej weryfikacji. Dekadę rozpoczęła pandemia COVID-19, a później nastąpiła napaść Rosji na Ukrainę, inflacja, kryzys energetyczny i żywnościowy oraz groźba stagflacji. Katastrofa klimatyczna przybrała na sile, boleśnie doświadczając mieszkańców wszystkich kontynentów. Jak stwierdziła E. Mączyńska: "w warunkach obecnej, niebywałej burzliwości przemian stan

¹ Bardzo dziękuję Annie Gromadzie, Krzysztofowi Gawkowskiemu, Jackowi Sagatowskiemu i Wiktorowi Wojciechowskiemu za cenne uwagi do raportu.

² World Bank. *Global Economic Prospects, June 2019: Heightened Tensions, Subdued Investment*. World Bank 2019, s. 3.

³ U. von der Leyen, *Przemówienie podczas posiedzenia plenarnego Parlamentu Europejskiego. Wersja wygłoszona*. Komisja Europejska 2019, s. 7.

⁴ U. von der Leyen, *A Union that strives for more. My agenda for Europe*. Komisja Europejska 2019.

⁵ G. Gopinath. *Foreword, World Economic Outlook. Growth Slowdown, Precarious Recovery*, International Monetary Fund 2019, s. XIII-XIV.

nierównowagi jest niemalże stanem trwałym, permanentnym, natomiast to równowaga jest stanem przejściowym.”⁶.

Wydarzenia u progu lat 20. z pewnością wpłyną na przebieg całej dekady, jednak kształt świata w 2030 roku może w szczególności zależeć od trzech obszarów:

- 1) dostosowania się do wysokich poziomów niepewności;
- 2) katastrofy klimatycznej i przeciwdziałania klęskom żywiołowym, w tym epidemiom;
- 3) poziomu nierówności i stanu instytucji formalnych.

Inne czynniki wiążą się z tymi trzema obszarami. Nie będzie stabilnego i szybkiego wzrostu gospodarczego w pogarszającym się klimacie i słabych instytucjach. Rozwój sztucznej inteligencji i postępująca automatyzacja pracy będą niewątpliwie elementem walki o gospodarczą dominację na świecie. Sukces lub porażka populistów i demagogów będzie zależała od poziomu nierówności i odporności społeczeństw na fake newsy czy mowę nienawiści.

Niepewność w kontekście ekonomicznym jest mierzona empirycznie od lat 80. XX wieku. Niepewność stanowi reakcję na niepełną informację lub jej brak, niemożność przewidzenia przyszłych wydarzeń oraz swojej sytuacji w przyszłości. W badaniach najczęściej analizowane są artykuły prasowe zawierające kombinację słów kluczowych - "niepewność", "gospodarka", "recesja", "deficyt", itd. Badania na próbach kilkunastu tysięcy artykułów, mimo różnic w metodach, prezentują podobne wyniki.⁷ Wpływ niepewności na wyniki gospodarcze jest również udowodniony w literaturze. Niepewność opóźnia inwestycje⁸, ogranicza konsumpcję⁹ i negatywnie wpływa na wzrost gospodarczy¹⁰.

W związku w tym przedstawiłem trendy w najważniejszych obszarach na początku lat 20. XXI wieku i kilka możliwych odpowiedzi na nowe wyzwania. Opisałem perspektywę

⁶ E. Mączyńska, *Naruszona równowaga a ustrój gospodarczy. Pytania otwarte*, [w:] Kleer, J. (red). *Wyzwania przyszłości--szanse i zagrożenia*. Komitet Prognoz" Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN 2010, s. 24.

⁷ S. R. Baker, Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). *Measuring economic policy uncertainty*, "The Quarterly Journal of Economics", 131(4), 1593-1636. H. Ahir, Bloom, N., & Furceri, D. *The world uncertainty index* (No. w29763). NBER 2022.

⁸ B.S. Bernanke, *Irreversibility, uncertainty, and cyclical investment*, "Quarterly Journal of Economics", 98(1)/1983, s. 85-106.

⁹ L. Pástor, P. Veronesi, *Uncertainty about government policy and stock prices*, "The Journal of Finance", 67(4)/2012, s. 1219-1264.

¹⁰ N. Bloom, *The impact of uncertainty shocks*, "Econometrica", 77(3)/2009, s. 623-685.

świata, Unii Europejskiej i Polski - przechodząc od najbardziej ogólnych wyzwań po najbliższe nam problemy. W rozwoju średniookresowym i jedne, i drugie będą miały duże znaczenie. Ograniczałem się do relacji gospodarczych i stanu instytucji zgodnie z teorią nowej ekonomii instytucjonalnej¹¹. Odwołuję się do PKB, choć już R. Solow wskazał, że wzrost PKB może mieć swoje granice wynikające z malejącej krańcowej produktywności kapitału. Nowe wskaźniki, takie jak *Better Life Index* OECD, nie są jeszcze powszechnie stosowane. Przy wszystkich swoich wadach, miernik rodem z XX wieku zapewne zostanie w końcu zastąpiony lub zmodyfikowany, ale raczej nie stanie się to w obecnej dekadzie. PKB zapewne nadal będzie wyznacznikiem siły gospodarczej państwa.

W latach 2000-2014, czyli spokojniejszym czasie przerwanych przez globalny kryzys finansowy, średni błąd prognozy wzrostu wykonanej przez MFW na 21 miesięcy przed terminem wynosił prawie 3 punkty procentowe i był niewiele niższy niż przy wskazaniu z góry 4% wzrostu PKB w każdym kraju w każdym roku¹².

Stałe tendencje opisane w niniejszym opracowaniu mogą sugerować, że o kierunku i tempie rozwoju w obecnej dekadzie będzie decydować poziom niepewności oraz sposób dostosowania się do nowych warunków. Uważam, że społeczeństwa przekroczyły poziom niepokoju, który już uniemożliwia powrót gospodarek do poprzednich punktów równowagi. Przedłużająca się niepewność wpłynęła na nasze wybory konsumenckie, decyzje inwestycyjne, kariery zawodowe czy próby oszczędzania.

Rosnące nierówności będą prowadziły do jeszcze większej polaryzacji. Wielu polityków będzie coraz chętniej wykorzystywać strach i niepewność do budowy nowych podziałów. Nawet po zmniejszeniu poziomu niepewności instytucje państwa pozostaną naruszone, a preferencje wyborcze podatne na resentymenty. Można jednak wprowadzić polityki publiczne, które mogą zmniejszyć skutki negatywnych zjawisk oraz otworzyć nowe przestrzenie dla rozwoju, mierzonego nie tylko wzrostem PKB – o nich piszę na końcu każdego rozdziału.

Dariusz Standerski

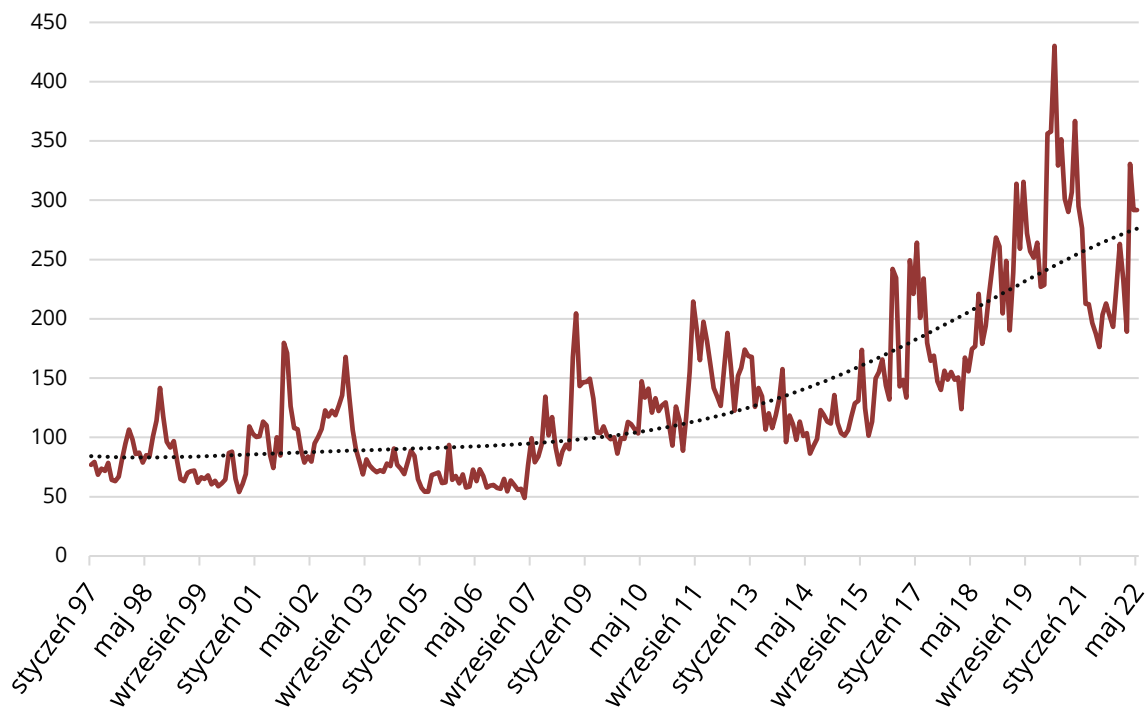
¹¹ Zgodnie z ujęciem przedstawionym pierwszy raz przez: D. C. North, *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press 1990.

¹² "The Economist" *A mean feat*, 09.01.2016.

<https://www.economist.com/finance-and-economics/2016/01/09/a-mean-feat>

Świat

Rys. 1. Globalny wskaźnik niepewności (1997-2022)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), s. 1593-1636. Im wyższy wskaźnik, tym częściej w przestrzeni publicznej pojawiają się zwroty wyrażające poczucie niepewności.

Różne badania światowego poziomu niepewności prowadzą to podobnej obserwacji - poziom niepewności rośnie¹³. Względny spokój lat 2004-2006 dzisiaj może być już przedmiotem zainteresowania historyków. Cykle rosnącej niepewności od początku XXI wieku charakteryzują się coraz wyższymi wartościami średnimi, inaczej niż przez niemal całą drugą połowę XX wieku¹⁴. Poziomy od 2020 są natomiast niespotykane wysokie od początku badań. Jak stwierdziła szefowa Międzynarodowego Funduszu Walutowego Kristalina Georgieva jeszcze przed pandemią COVID-19: "Gdybym miała zidentyfikować motyw początku nowej dekady, byłaby to coraz większa niepewność."¹⁵

¹³ S. R. Baker, Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). *Measuring economic policy uncertainty*....

¹⁴ H. Ahir, Bloom, N., & Furceri, D. *60 years of uncertainty*, "Finance & Development", 57(001)/2020.

¹⁵ Tamże, s 2.

Niepewność wpływa negatywnie na inwestycje, innowacyjność i planowanie działalności gospodarczej. Im bardziej niepewne otoczenie, tym wyższa skłonność do ryzyka jest konieczna do podejmowania decyzji.

Wojna, głód i nierówności

Perspektywa postpandemicznej odbudowy w 2022 roku i powrotu do normalności dla milionów ludzi została szybko przekreślona: "Wojna na Ukrainie doprowadziła do wielu ofiar śmiertelnych, wywołała największy kryzys uchodźczy w Europie od II wojny światowej i poważnie zahamowała globalne ożywienie."¹⁶ **Opisanie pełnych skutków wojny nie jest jeszcze możliwe, ale 5237 ofiar cywilnych w czasie pierwszych 5 miesięcy wojny¹⁷, 6,2 mln uchodźców¹⁸ oraz prognoza spadku ukraińskiego PKB o 45,1%¹⁹ tworzą dramatyczny obraz kryzysu humanitarnego.** Wojska rosyjskie doszczętnie lub częściowo zniszczyły wiele miast, jak np. Mariupol odpowiadający za co najmniej 2% ukraińskiej gospodarki. Miliony uchodźców wewnętrznych i zewnętrznych może już nigdy nie wrócić do swoich domów, okupowanych lub doszczętnie zniszczonych przez agresora.

Wojna w Ukrainie przynosi długotrwałe skutki gospodarcze dla całego świata. Agresja Federacji Rosyjskiej już kosztowała ją wypadnięcie z głównego obiegu gospodarczego. Im dłużej utrzymają się sankcje, tym bardziej okrzepną nowe łańcuchy dostaw i towarzysząca im infrastruktura. Zmieniła się też mapa gospodarcza. Inwestorzy coraz częściej traktują Polskę czy Litwę, Łotwę i Estonię jako państwa frontowe, znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie działań wojennych. Poza terytorium Ukrainy najgorszym skutkiem działań wojennych jest niedobór żywności i głód.

¹⁶ International Monetary Fund, *World economic outlook April 2022. War Sets Back the Global Recovery*, Washington DC 2022, s. 1.

¹⁷ Ukraine: civilian casualty update 25 July 2022, The Office of the High Commissioner for Human Rights 2022 <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/07/ukraine-civilian-casualty-update-25-july-2022>

¹⁸ Ukraine Refugee Situation, The Office of the High Commissioner for Human Rights 2022 <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁹ World Bank, *Russian Invasion to Shrink Ukraine Economy by 45 Percent this Year*, Press release no: 2022/ECA/79, 2022.

275 milionów ludzi w połowie roku 2022 było narażonych na niedożywienie we względu na działania wojenne i ich skutki²⁰. Indeks cen żywności FAO wzrósł w maju 2022 r. o 21% względem poprzedniego roku i o 68% w porównaniu do maja 2020 r.²¹ Agresja Rosji na Ukrainę pokazała jak wrażliwy jest globalny rynek - w ciągu kilku miesięcy świat przestał wystarczająco zaopatrywać się w podstawowe produkty pozwalające na przeżycie. Przestał, albo nigdy nawet nie zaczął. Przed wojną, w 2020 roku nawet 811 milionów ludzi doświadczyło niedożywienia²². Świat nawet nie zbliża się do realizacji celu zrównoważonego rozwoju Zero Głodu 2030. Zagubienie podstawowego celu powszechnego zapewnienia wyżywienia niezależnie od sytuacji geopolitycznej będzie przyczyną kolejnych kryzysów. Kolejne grupy będą wpisywane na listę zagrożonych głodem.

“The Economist” na podstawie danych Gro Intelligence i Polski Instytut Ekonomiczny przedstawiły obraz zagrożenia żywnościowego po inwazji Rosji na Ukrainę. **1,6 mld ludzi nie jest pewnych czy będzie mieć wystarczająco dużo pożywienia²³.** To co piąta osoba na świecie. W najgorszej sytuacji są państwa najbiedniejsze - Benin, Korea Północna, Sudan, Nikaragua, Demokratyczna Republika Konga²⁴. W niewiele mniejszym kryzysie znalazły się państwa względnie zamożniejsze, takie jak Egipt, Armenia czy Liban. Stany Zjednoczone i Unia Europejska pracują nad uratowaniem jak największej części zbiorów z Ukrainy i wsparciem żywnościowym. Nie uda się jednak uratować wszystkich przed tegorocznym głodem, a każdy wstrząs na rynku wystawi na zagrożenie następne miliony osób - w szczególności w kontekście trwającej wojny domowej w Jemenie, konfliktu o Tigrz, napięciach między Serbią i Kosowem oraz innych działań militarnych.

Wraz z głodem rośnie problem ubóstwa skrajnego. Jednym z celów ONZ na 2030 rok było wyeliminowanie skrajnego ubóstwa na całym świecie. Nawet przed pandemią liczba osób w skrajnym ubóstwie spadała w zbyt wolnym tempie aby osiągnąć cel zgodnie

²⁰ U. von der Leyen, Speech at the European Parliament Plenary on the conclusions of the special European Council meeting of 30-31 May 2022.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_3529

²¹ The FAO Food Price Index (FFPI) 2022.

²² FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021.

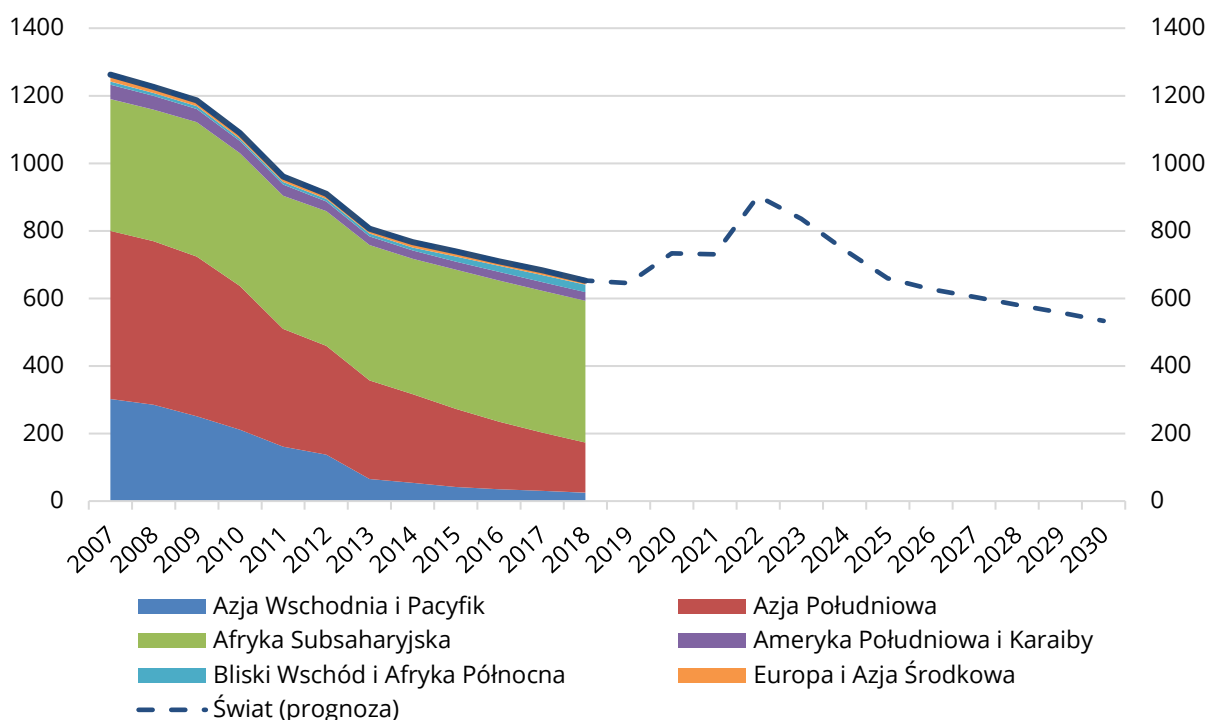
²³ “The Economist”, *The coming food catastrophe*, 19.05.2022.

<https://www.economist.com/leaders/2022/05/19/the-coming-food-catastrophe>

²⁴ Ł. Ambroziak, Gniadek, J., Sierocińska, K., Strzelecki, J., Wąsiński, M., *Kryzys podaży na rynku żywnościowym jako efekt inwazji na Ukrainę*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2022, s. 11.

z założeniem, a coraz więcej regionów doświadczyło kryzysu. **Na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej zasięg ubóstwa skrajnego wzrósł trzykrotnie od 2010 roku. W Afryce Subsaharyjskiej również przybywa ubogich. W Ameryce Południowej od 2013 roku utrzymuje się poziom ok. 25 mln ludzi skrajnie ubogich.** Bez gwałtownego wzrostu zamożności mieszkańców Chin i innych państw Azji Wschodniej (spadek z 302 mln do 30 mln w dekadę), świat oddalałby się od założonego celu. Według ONZ²⁵ w wyniku pandemii COVID-19 na całym świecie w ubóstwo popadło prawie 90 mln ludzi. Oxfam International prognozuje, że w wyniku rosyjskiej agresji na Ukrainę korzyści gospodarcze wynikające z kampanii szczepień zostały zaprzepaszczone, a zasięg ubóstwa w 2022 roku zwiększył się do 860 mln ludzi na całym świecie. Oznaczałoby to cofnięcie się w rozwoju o dekadę. Nawet przy optymistycznych założeniach poprawy sytuacji w następnych latach, cel nie zostanie osiągnięty. Według przeprowadzonej symulacji na podstawie trendu z lat poprzedzających pandemię, do końca lat 20. liczba skrajnie ubogich nie będzie mniejsza niż 500 mln (rys. 2).

Rys. 2. Liczba osób w ubóstwie skrajnym - poniżej 1,9\$ na dobę (mln)

Źródło: opracowanie własne na podstawie United Nations, Department of Economic and Social Affairs, SDG Indicators.

²⁵ <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/goal-01/>

Pandemia COVID-19, przerwane łańcuchy dostaw, kryzys półprzewodników, wojna w Ukrainie. Wystąpienie kilku bardzo rzadkich zjawisk jednocześnie przyczyniło się do powrotu niewidzianej od lat inflacji. Jeszcze kilka lat temu część ekonomistów była zdania, że świat czeka teraz era niskiej inflacji i zerowych stóp procentowych, a czynniki powodujące inflację nie mają znaczenia przy dzisiejszych systemach bankowych i monetarnych. Tymczasem powróciły poziomy wzrostu cen znane sprzed kilku dekad, a po nich może powrócić również zjawisko stagflacji. Jak piszą ekonomiści Banku Światowego: "Dzisiejsza globalna gospodarka jest przerażająco podobna do lat 70., ale rządy wciąż mogą uniknąć epizodu stagflacji"²⁶. Gospodarki na świecie są teraz o jeden wstrząs od wysokiej inflacji przy jednocześnie wysokim bezrobociu.

Cena ropy naftowej na giełdach po wybuchu wojny wzrosła, ale nie była to zmiana porównywalna z tą w czasie kryzysów naftowych. W szczycie 8 marca 2022 roku ropa naftowa WTI była droższa o 64% w porównaniu z początkiem roku. Podczas kryzysu 1973/1974 ropa naftowa podrożała o 134,5% w jeden kwartał²⁷, wzrost był zatem dwa razy szybszy niż obecnie. Lepsze wyniki mogą być jednak pozorne i krótkotrwałe - pora roku ma znaczenie. Kulminacja tamtego kryzysu przypadła na zimę na półkuli północnej. W 2022 roku wraz z nadejściem chłodniejszych dni ceny znowu wzrosną, nie tylko na rynku ropy naftowej, ale również innych paliw. Po przejściowej stabilizacji, w połowie 2022 r. cena gazu w Europie była wyższa o ponad 100% w porównaniu z ceną sprzed wojny. Dodatkowo, w wyniku polityk taryfowych ceny gazu ziemnego nie są elastyczne i kolejne podwyżki planowane są zazwyczaj na 1 stycznia. **Początek 2023, a także 2024 roku to potencjalne punkty kolejnych etapów kryzysu energetycznego. Czynnikiem politycznym jest używanie surowców jako broni²⁸, przez co rynek energetyczny wymyka się prognozom ekonomicznym.**

²⁶ J. Ha, Ayhan Kose, M., Ohnsorge F., *Today's global economy is eerily similar to the 1970s, but governments can still escape a stagflation episode*, Brookings 2022 <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2022/07/01/todays-global-economy-is-eerily-similar-to-the-1970s-but-governments-can-still-escape-a-stagflation-episode/>

²⁷ C. Baumeister, K. Lutz. *Forty years of oil price fluctuations: Why the price of oil may still surprise us*, "Journal of Economic Perspectives" 30.1/2016, s. 140.

²⁸ ang. *weaponization of resources*

Niestabilność cen ropy naftowej nadal będzie wpływać na poziom niepewności – tak długo jak gospodarki będą uzależnione od tego surowca. Tylko w ostatnich dwóch latach ceny za baryłkę wahały się od 13 dolarów w kwietniu 2020 r. do 124 dolarów w marcu 2022 r. Prognozy na 2023 r. zaczynają się od 45 dolarów, choć JP Morgan Chase kreśli również najgorszy scenariusz w postaci 380 dolarów za baryłkę²⁹. Przy założeniu spowolnienia wzrostu i popytu na świecie trudno jednak przywiązywać się do skrajnie negatywnych prognoz.

Wzrost cen ropy naftowej odbił się jednak znacząco na cenach benzyny i oleju napędowego. Średnia cena benzyny w Stanach Zjednoczonych w 2022 r. przekroczyła 5 dolarów za galon (ok. 3,78 litra), osiągając najwyższy poziom w historii. Prezydent Joe Biden zarzucił nawet koncernom naftowym zwiększenie marż i wykorzystanie złej sytuacji na rynku.³⁰ Wzrost cen surowców i przerwane łańcuchy dostaw przyczyniły się do zwiększenia globalnej inflacji, która swój szczyt ma osiągnąć w trzecim kwartale 2022 r. na poziomie 9%. Do końca 2023 wzrost cen według prognoz nie spadnie poniżej 4%.³¹ Oznacza to, że skumulowana inflacja w trzech pierwszych latach dekady wyniesie ok. 19%.

Globalny spadek tempa wzrostu PKB oraz występujące w kolejnych krajach recesje będą czynnikami, które z jednej strony mogą zdławić inflację, ale z drugiej - zwiększyć poziom bezrobocia i wstrzymać wzrost płac. Prognozy inflacji jednak rosną mimo spadku dynamiki PKB, co wskazuje na ryzyko pojawienia się stagflacji.

Liczba ludności na świecie do 2030 wzrośnie do ok. 8,4-8,7 mld osób, co w środkowym scenariuszu oznacza wzrost o ok. 571 mln. Za połowę tego wzrostu będzie odpowiadać 8 państw Azji i Afryki, a najwięcej mieszkańców przybędzie w Indiach (98 mln), Nigerii (44 mln) i Pakistanie (38 mln)³². Jednocześnie w 46 państwach i terytoriach spadnie liczba ludności, w tym w Chinach (10 mln), Japonii (5,5 mln) i Rosji (ponad 3 mln). To nie są już prognozy długoterminowe, a ogromne wyzwanie dla

²⁹ Mellor, S., *\$65 or \$380? Analysts have wildly different outlooks for oil prices in 2023. Here's what they expect*, "Fortune", 05.07.2022.

<https://fortune.com/2022/07/05/oil-price-jpmorgan-chase-citigroup-predictions-2023/>

³⁰ Sink, J., Dlouhy J., *Biden Tells US Oil Refiners Record Profits 'Not Acceptable'*, "Bloomberg" 15.06.2022. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-15/biden-tells-us-oil-refiners-record-profits-are-not-acceptable>

³¹ World Economic Outlook Update, Gloomy and More Uncertain, International Monetary Fund 2022.

³² Pozostałe państwa z czołówki to Etiopia (25 mln), Indonezja (16 mln), Tanzania (16 mln) i Egipt (14 mln). Źródło: World Population Prospects 2022. Total population (both sexes combined) by single age, region, subregion and country, annually for 1950-2100 (thousands). United Nations 2022.

dzisiejszych rządów i społeczeństw - to zwiększenie populacji o 21% w Nigerii i 17% w Pakistanie w ciągu 8 lat. **Więcej ludzi będzie mieszkało w miastach - wskaźnik urbanizacji wzrośnie z 55% do 60%. Zwiększy się również koncentracja mieszkańców w największych ośrodkach - Delhi będzie liczyło ich ok. 39 mln, Tokio ok. 37 mln, Szanghaj ok. 33 mln.**³³ Stały trend przenoszenia się ludzi do miast spowoduje wzrost znaczenia usług komunalnych oraz władz lokalnych. Niezależnie od stopnia niezależności samorządowców, od ich sprawności w zarządzaniu będzie zależało coraz więcej.³⁴

Wojna, pandemia i katastrofa klimatyczna sprzyjają zwiększaniu nierówności - zarówno między regionami i państwami, jak i między grupami społecznymi w ramach jednego państwa.

Najbogatsze 10% ludzkości posiada 76% światowego majątku i zarobiło w 2021 roku 52% wszystkich przychodów. Biedniejsza połowa ma jedynie 2% majątku i podzieliła między siebie tylko 8,5% wszystkich przychodów w 2021 roku³⁵. Największa koncentracja majątku występuje w Ameryce Południowej, gdzie 10% najbogatszych posiada go 77%, a biedniejsza połowa tylko 1%. Globalny poziom nierówności jest jednak coraz niższy, a wskaźnik Giniego po rekordowym roku 2000 (0,72) wyraźnie spada (0,67 w 2021 roku) i znajduje się na poziomie niższym niż przez cały XX wiek³⁶. Za ten spadek odpowiada poprawa wyników między państwami - m.in. szybki rozwój państw Azji Południowej i Wschodniej od lat 80. XX wieku. Coraz większym problemem jest poziom nierówności wewnątrz państw, który w 2020 roku zbliżył się do rekordowych poziomów sprzed I wojny światowej³⁷.

Katastrofa klimatyczna i kryzys zdrowotny

Głód i ubóstwo wywołane wojnami to jedynie wstęp do głodu wywołanego katastrofą klimatyczną. Raport IPCC³⁸ z wysokim prawdopodobieństwem szacuje, że

³³ World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. United Nations 2018.

³⁴ Na tej podstawie powstała m.in. książka: B. R. Barber, *If Mayors Ruled the World*. Yale University Press 2013.

³⁵ L. Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al. World Inequality Report 2022, World Inequality Lab [wir2022.wid.world](https://www.wid.world), s. 10.

³⁶ Tamże, s. 56.

³⁷ L. Chancel, Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al., *World Inequality...*, s. 57.

³⁸ Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu przy ONZ.

“wzrost częstotliwości, intensywności i dotkliwości susz, powodzi i fal upałów oraz ciągły wzrost poziomu mórz zwiększą zagrożenia dla bezpieczeństwa żywnościowego.”³⁹. Prognozy do roku 2040 spełniają się jednak już teraz. **Indie i Pakistan po wybuchu wojny w Ukrainie były jedną z nadziei na uzupełnienie dostaw żywności do państw Afryki Północnej. Nadzieja jednak wyparowała, gdy temperatura sięgnęła tam 50 stopni Celsjusza i 15% upraw uschło. Indie wprowadziły zakaz eksportu pszenicy⁴⁰, co zamknęło jedną z alternatyw dla światowego braku żywności.**

Wojna w 2022 r. przyspieszyła zjawisko, które może być częstsze już pod koniec dekady: “Ocieplenie w niedalekiej przyszłości oraz zwiększona częstotliwość, dotkliwość i czas trwania ekstremalnych zdarzeń narazi wiele ekosystemów lądowych, słodkowodnych, przybrzeżnych i wodnych na wysokie lub bardzo wysokie ryzyko utraty różnorodności biologicznej.”⁴¹ Utrata różnorodności to nie tylko coraz mniejsza liczba gatunków i obniżenie walorów przyrodniczych - to przyspieszenie ocieplenia, rosnące zagrożenie dla upraw i utrata ochrony przed ekstremalnymi zjawiskami.

Każdy rok z temperaturami powyżej 50 stopni Celsjusza, suszą i głodem będzie stawał miliony ludzi przed dramatyczną decyzją o porzuceniu swojego domu w poszukiwaniu lepszego miejsca do życia. **W ciągu najbliższych 28 lat swoje miejsce zamieszkania z powodu klimatu będzie musiało opuścić nawet 216 mln ludzi⁴².** Taki ruch znacznie obciąży infrastrukturę państw rozwijających się. Miasta i regiony z lepszymi warunkami klimatycznymi nie będą w stanie przyjąć tak dużej liczby nowych mieszkańców. Obciążenie z powodu migracji wewnętrznej będzie skutkowało migracjami zewnętrznymi i kryzysami o skali dużo większej niż w Europie w 2015 r.

22 państwa⁴³ oraz Komisja Europejska w 2015 roku zawiązały wspólną inicjatywę Mission Innovation, by przyspieszyć działania w zakresie badań, rozwoju i wdrożenia innowacji z zakresu czystej energii. W tym samym czasie powołano również inicjatywę

³⁹ *Climate Change 2022. Impacts, Adaptation and Vulnerability Summary for Policymakers*, Intergovernmental Panel on Climate Change, Switzerland 2022, s. 16.

⁴⁰ USDA Foreign Agricultural Service, *India Bans Wheat Exports Due to Domestic Supply Concerns*, 19.05.2022. <https://www.fas.usda.gov/data/india-india-bans-wheat-exports-due-domestic-supply-concerns>

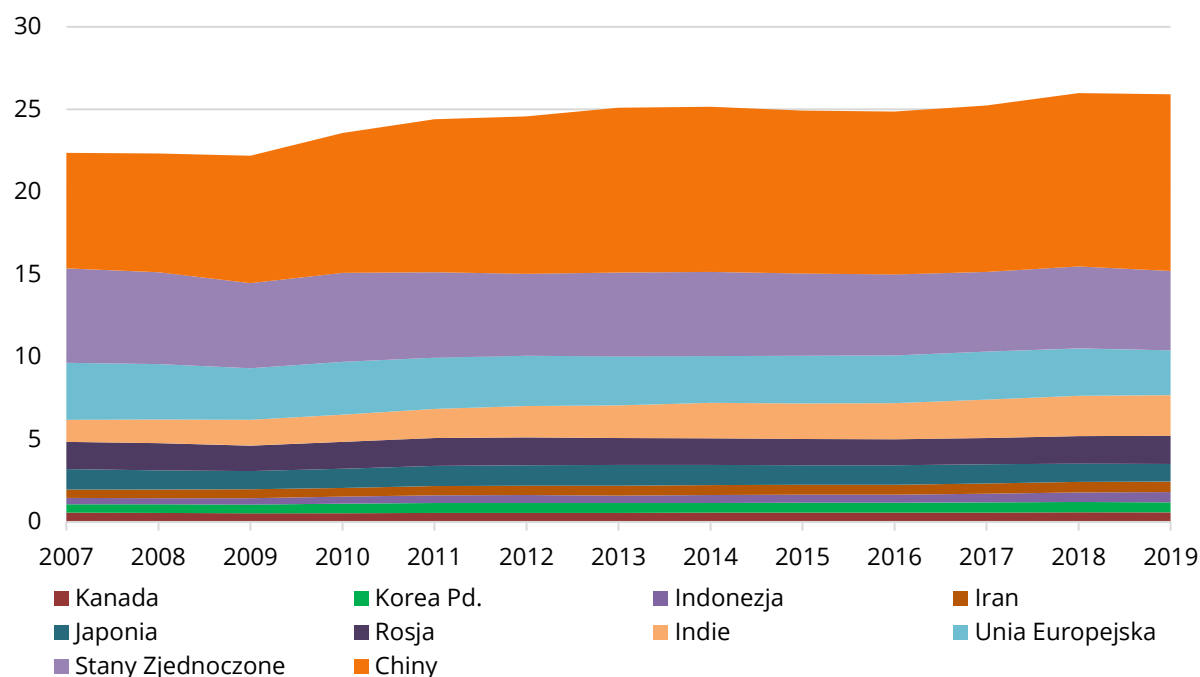
⁴¹ *Climate Change 2022...*, s. 15.

⁴² V. Clement, K. K. Rigaud, A. de Sherbinin, B. Jones, S. Adamo, J. Schewe, N. Sadiq, E. Shabahat. *Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration*. World Bank 2021, s. 80

⁴³ Arabia Saudyjska, Austria, Brazylia, Chile, Chiny, Dania, Finlandia, Francja, Holandia, Indie, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Maroko, Meksyk, Niemcy, Norwegia, Stany Zjednoczone, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy, Zjednoczone Emiraty Arabskie.

Breakthrough Energy Billa Gatesa, skupiającą prywatnych inwestorów. Po 7 latach spotkań i podpisywania kolejnych deklaracji nie widać jednak przełomu.

Rys. 3. Emisja dwutlenku węgla 10 największych emitentów, 2007-2019 (gt)

Źródło: World Bank.

10 największych emitentów dwutlenku węgla odpowiada za ok. 75% globalnej emisji. Od 2015 do 2019 r. tylko trzem udało się ograniczyć emisję: Stanom Zjednoczonym, Unii Europejskiej i Japonii. Cała reszta zwiększyła emisję, w tym Indonezja o rekordowe 27%. Po krótkim ograniczeniu w pandemicznym 2020 r., emisje w 2021 r. osiągnęły kolejny rekord.⁴⁴ Trend jest jasny - emisje nadal będą rosnąć mimo niewielkiego ich ograniczania przez niektóre rządy. To jeden z przykładów, w których nie widać żadnych efektów przyjmowanych deklaracji i programów, bo nie ma obecnie skutecznych politycznych narzędzi ich egzekwowania.

Bezsilność człowieka wobec katastrof naturalnych objawiła się wraz z rozprzestrzenieniem się wirusa SARS-CoV-2. Ponad 575 mln zarejestrowanych zakażeń i 6,5 mln zgonów to zapewne jedynie część rzeczywistych rozmiarów pandemii. Według

⁴⁴ International Energy Agency, *Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021 Global emissions rebound sharply to highest ever level*, 2021, s. 3.

wstępnych badań **na COVID-10 mogło umrzeć do 26,3 mln ludzi na całym świecie**⁴⁵. Fala pandemii przypadająca na połowę 2022 r. nie pociągnęła za sobą tylu ofiar co poprzednie, jednak dolegliwość następných wariantów wirusa pozostaje nieznaną.

Pandemia wywołała nieopisywane wcześniej skutki gospodarcze. Z dnia na dzień wstrzymywano produkcję, zawieszano działalność całych gałęzi, a konsumpcja ograniczała się do produktów pierwszej potrzeby - czasem w warunkach paniki konsumenckiej. Firmy kurierskie i aplikacje do wideokonferencji odnotowały gwałtowny wzrost popytu. Rządy przyjmowały strategie na osiach gospodarka-zdrowie, wybierając między jak najmniejszą liczbą zachorowań a jak najmniejszym ograniczeniem produkcji i konsumpcji. Globalne PKB w 2020 r. spadło o 3,6%, jednak w następnym roku odrobił te spadki wzrostem o 6,1%. Istotną różnicą w strukturze gospodarek, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i Unii Europejskiej, były największe w historii pakiety stymulacyjne.

Na początku 2022 r. 69% mieszkańców państw rozwiniętych otrzymało pełną dawkę szczepionki przeciw COVID-19. Wśród państw o niskich dochodach tylko 4% mieszkańców mogło się zaszczepić.⁴⁶ Statystyki w państwach rozwijających się zaczęły rosnać dopiero, gdy państwa z wyszczepialnością bliską 100% chciały pozbyć się niepotrzebnych dawek szczepionki. Wirus nie zna granic - w tym czasie mógł swobodnie rozprzestrzeniać się i mutować do nowych wariantów. **Szczepionki przeciw COVID-19 w rok ocaliły życie co najmniej 20 milionów ludzi**⁴⁷. **Gdyby zrealizowano zasadę solidarności, przeżyłoby kolejne kilkanaście milionów, zarówno w państwach rozwijających się, jak i tych z najwyższymi dochodami.**

Pandemia COVID-19 z pewnością nie jest ostatnią, która rozprzestrzeni się po świecie. Małpią ospą do połowy 2022 r. zaraziło się ponad 20 tysięcy osób w 80 krajach. WHO średnio kilka razy w miesiącu wydaje komunikat o przypadkach zakażenia wirusem Ebola, cholera, czy polio. Niepokojące jest obniżenie wyszczepialności na choroby uznane za zwalczone, takie jak wspomniane polio. Luki w odporności mogą stać się przyczyną kolejnych kryzysów zdrowotnych, które przełożą się na relacje społeczne i gospodarkę.

⁴⁵ <https://www.economist.com/graphic-detail/coronavirus-excess-deaths-estimates>

⁴⁶ Global Dashboard for Vaccine Equity, United Nations 2022.

⁴⁷ "The Economist", Covid-19 vaccines saved an estimated 20m lives during their first year, 07.07.2022 <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/07/07/covid-19-vaccines-saved-an-estimated-20m-lives-during-their-first-year>

Przyszłość globalizacji

Kolejny rozdział globalizacji będzie pisany bez koniecznych zmian instytucjonalnych. D. Acemoglu na początku pandemii kreślił kilka scenariuszy funkcjonowania państw po COVID-19: "tragiczny business as usual", "China-lite", "cyfrowe poddaństwo", "państwo dobrobytu 3.0". Po dwóch latach można stwierdzić, że globalne instytucje idą w kierunku "tragicznego business as usual", w którym nie wyciągnięto żadnych wniosków. W takim scenariuszu **"nie wzmacniamy roli wiedzy fachowej i nauki w podejmowaniu decyzji ani nie podejmujemy kroków w celu zwiększenia odporności naszych systemów gospodarczych, politycznych i społecznych"**⁴⁸. Większość rządów na świecie nie wzmocniła swoich instytucji demokratycznych, jak również nie poprawiła jakości usług publicznych. Powszechna ulga po przejściu fali na początku 2022 r. nie zbiegła się z globalnymi reformami zarządzania kryzysowego. Nie oznacza to jednak, że świat w długim okresie wróci na stare tory. Zbyt wiele warunków uległo zmianie. Proces zmian w instytucjach formalnych zgodnie z teorią będzie trwał jednak co najmniej dekadę⁴⁹. Dostosowaniu instytucji do nowych warunków będzie towarzyszyć coraz bardziej zacięta rywalizacja gospodarcza i polityczna.

Potencjał gospodarczy, struktura wymiany handlowej oraz role państw w organizacjach międzynarodowych wskazują od kilku lat, że globalne relacje gospodarcze - przynajmniej w obecnej dekadzie - będą kształtować się w ramach dwóch przenikających się bloków na czele ze Stanami Zjednoczonymi i Chinami. Oba państwa borykają się jednak z problemami, które wpłyną na ich rozwój w perspektywie co najmniej do końca dekady.

Problemy Stanów Zjednoczonych

31,6 mln Amerykanów nie posiadało w 2020 roku ubezpieczenia zdrowotnego, w tym 3,7 mln dzieci⁵⁰. Jednocześnie Stany Zjednoczone wydają na ochronę zdrowia 15,9%

⁴⁸ D. Acemoglu, *The Post-COVID State*, "Project Syndicate" 05.06.2020 (<https://www.project-syndicate.org/onpoint/four-possible-trajectories-after-covid19-daron-acemoglu-2020-06>)

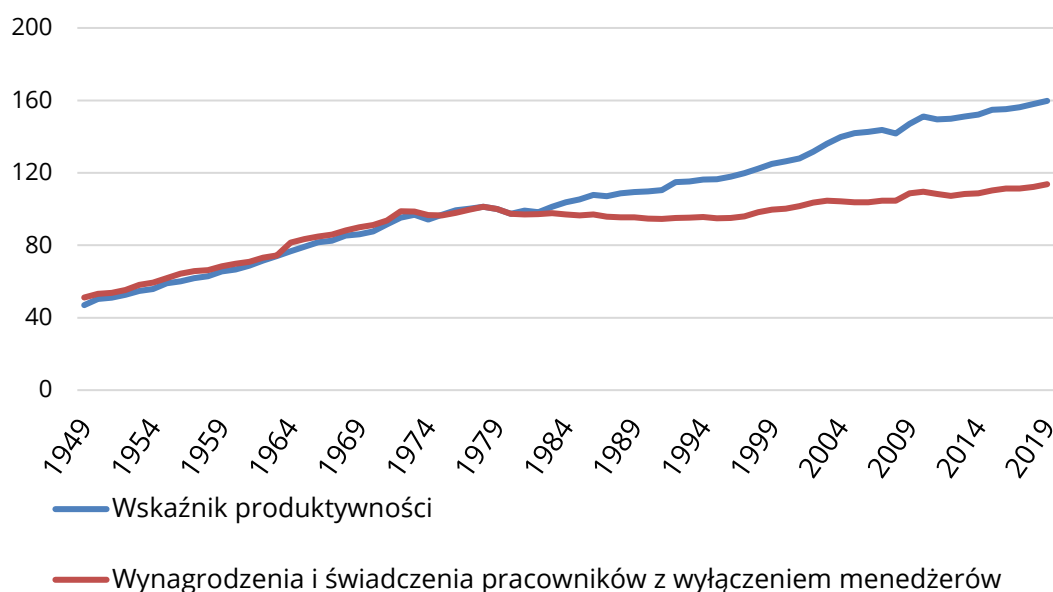
⁴⁹ O. E. Williamson, The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3)/2000, s. 597.

⁵⁰ A. Cha, Cohen R. A., *Demographic Variation in Health Insurance Coverage: United States, 2020. National Health Statistics Reports 169*. U.S. Department of Health and Human Services. Centers for Disease Control and Prevention 2022, s. 2.

PKB - najwięcej wśród państw OECD⁵¹. Przeciętna oczekiwana długość życia przy urodzeniu w 2020 roku wyniosła w Stanach Zjednoczonych 77,28 lat. Był to 62 wynik wśród 200 państw i terytoriów zbadanych przez Bank Światowy⁵².

Po II wojnie światowej wynagrodzenia w Stanach Zjednoczonych rosły w tempie wzrostu produktywności pracowników. Po kryzysie lat 70. produktywność zaczęła ponownie rosnać, jednak nie towarzyszył temu odpowiedni wzrost poziomu wynagrodzeń⁵³. Jeszcze przed kryzysem pandemicznym produktywność była o prawie 60% wyższa niż 40 lat temu, ale wynagrodzenia w tym czasie wzrosły zaledwie o niecałe 14%.

Rys. 4. Porównanie wzrostu produktywności i poziomu wynagrodzeń pracowników w Stanach Zjednoczonych (1979 = 100)

Źródło: Economic Policy Institute, Bureau of Labor Statistics (BLS) Labor Productivity and Costs program, BLS Current Employment Statistics, BLS Employment Cost Trends, BLS Consumer Price Index, Bureau of Economic Analysis National Income and Product Accounts.

Słaba jakość ochrony zdrowia oraz coraz większa różnica między produktywnością a wynagrodzeniami prowadzi do systemowego wzrostu nierówności, który jest wzmacniany przez takie rozwiązania jak brak płatnego urlopu macierzyńskiego i odpłatne

⁵¹ OECD, *Health spending indicator for 2020, Government/compulsory*, 2022.

⁵² United Nations Population Division. World Bank Databank 2022.

⁵³ Economic Policy Institute na podstawie danych Bureau of Labor Statistics (BLS).

studia. Indeks Giniego w Stanach Zjednoczonych systematycznie rośnie i przed pandemią wyniósł 41,5 – najwyższej wśród krajów rozwiniętych⁵⁴.

Nierówności, poza bezpośrednimi skutkami w postaci gorszego zdrowia i krótszego życia, przenoszą się również na kryzys instytucji. Badania potwierdzają, że "nierówność wpływa na zaufanie do polityki, niepewność ekonomiczną i tożsamość narodową"⁵⁵. Obserwacje na przykładzie Stanów Zjednoczonych mogą potwierdzać tę tezę. **Zaufanie do rządu od 2007 roku nie przekroczyło 30% i prezydentura Joe Bidena tego nie zmieniła. Jeszcze gorszy obraz wyłania się z nałożenia preferencji partyjnych - rządowi ufa obecnie 29% wyborców Partii Demokratycznej i 9% wyborców Partii Republikańskiej**⁵⁶. To jeden z efektów kryzysu relacji społecznych i kryzysu zaufania do instytucji, który w tej dekadzie może stać się źródłem coraz większych napięć nie tylko w Stanach Zjednoczonych, ale również w innych państwach demokratycznych.

W 2019 roku w Stanach Zjednoczonych złożono dwa razy mniej wniosków patentowych niż w Chinach. Jeszcze w 2006 roku proporcja była dokładnie odwrotna. W pandemicznym roku 2020 różnica była jeszcze większa⁵⁷. Stany Zjednoczone nadal mają jednak przewagę konkurencyjne. To nie tylko nadal najwyższy poziom PKB przed Chinami i Unią Europejską. Jak pokazują badania, Stany Zjednoczone przed pandemią miały najwyższy potencjał w dziedzinie gospodarki cyfrowej.⁵⁸

Problemy Chin

Rozpędzona gospodarka Chin również nie uniknęła turbulencji, a zmiany polityczne i przedłużająca się strategia "Zero COVID" zwiększają niepewność. Problem gospodarki chińskiej wiąże się z pytaniem o granice wzrostu i nowe bodźce rozwoju. **Wzrost PKB Chin zmniejsza tempo w cyklach od co najmniej 40 lat, a od 2011 roku nie przekracza 10% rocznie.** Długoterminowe trendy wzrostu dla Chin i Stanów

⁵⁴ World Bank, *Poverty and Inequality Platform*, 2022.

⁵⁵ L. F. Stoetzer, J. Giesecke, H. Klüver. "How does income inequality affect the support for populist parties?." *Journal of European Public Policy*, 2021, s. 1-20.

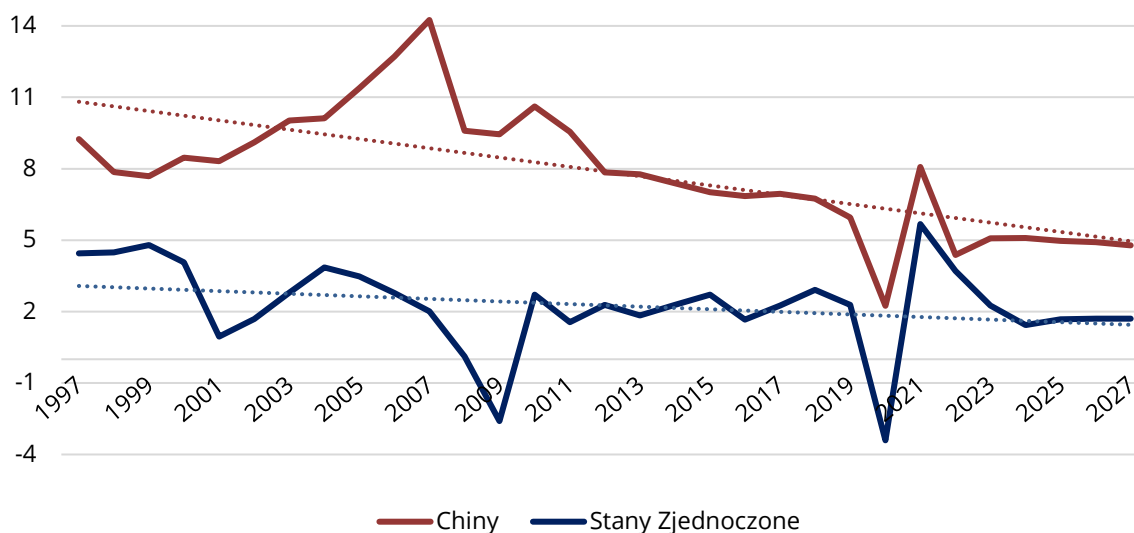
⁵⁶ Pew Research Center, *Public Trust in Government: 1958-2022*.

⁵⁷ WIPO statistics database. Last updated: November 2021.

⁵⁸ B. Chakravorti, A. Bhalla, R. S. Chaturvedi, *Which Countries Are Leading the Data Economy?*, "Harvard Business Review", 24.01.2019.

Zjednoczonych zbliżają się do wspólnego punktu, a według prognoz w 2022 roku różnica wyniesie zaledwie 0,6 pp.

Rys. 5. Wzrost produktu krajowego brutto Stanów Zjednoczonych i Chin 1980-2027 (% rok do roku, prognoza od 2022 roku)

Źródło: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2022.

Chińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych usunęło ograniczenie liczby kadencji głowy państwa, otwierając Xi Jinpingowi możliwość przedłużenia sprawowania władzy po 2023 r. W ostatnich latach i miesiącach zostały również podjęte inne decyzje mające wpływ na rozwój Chin. Polityka "Zero COVID" prowadzona jest przy użyciu drastycznych metod, negatywnie wpływających na stan gospodarki i relacji społecznych.⁵⁹ Protesty w Hongkongu, jednym z globalnych ośrodków sektora finansowego, zostały stłumione, a autonomia regionu i wolność słowa znacznie ograniczone. Problemem o znaczeniu globalnym stał się również konflikt z Tajwanem: "Chiny nie zawahają się rozpocząć wojny, jeżeli ktokolwiek spróbuje oderwać Tajwan od macierzy" - oświadczył chiński minister obrony Wei Fenghe w obecności amerykańskiego sekretarza obrony Lloyd Austina⁶⁰. Relacje w regionie są jeszcze bardziej napięte po wizycie przewodniczącej Izby Reprezentantów Nancy Pelosi i chińskich ćwiczeniach wojskowych wokół Tajwanu. Potencjalny konflikt zbrojny między Chinami a Tajwanem w obecnej

⁵⁹ <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-62046521>

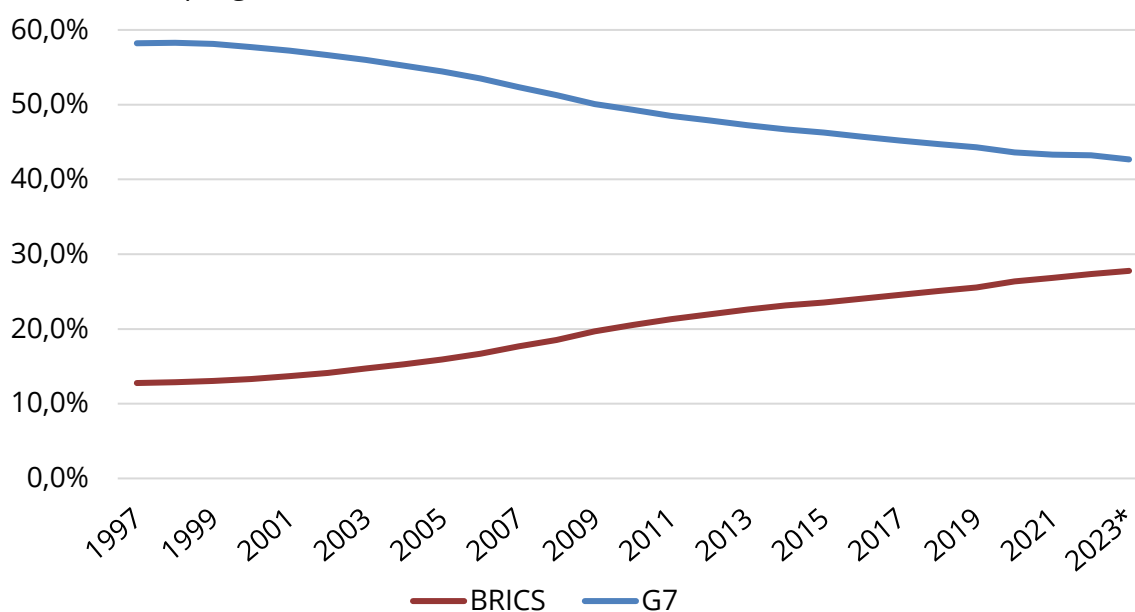
⁶⁰ <https://www.nytimes.com/2022/07/29/world/asia/china-taiwan-pelosi-explained.html>

dekadzie może przynieść negatywne skutki o zasięgu co najmniej tak znacznym jak rosyjska agresja na Ukrainę. Już teraz zaostrzenie relacji może wpłynąć negatywnie na rynek półprzewodników.

G7 i BRICS

Rywalizacja między dwoma największymi gospodarkami weszła już w wymiar globalny. Prezydent Stanów Zjednoczonych Joe Biden w połowie 2022 r. oświadczył: "Nie odejdziemy [od Bliskiego Wschodu] i nie zostawimy próżni do wypełnienia przez Chiny, Rosję czy Iran"⁶¹. Wokół Stanów Zjednoczonych i Chin kształtują się dwa bloki będące coraz częściej areną rywalizacji gospodarczej i politycznej - G7 i BRICS. W grupie BRICS do Chin, Rosji, Indii, Brazylii i Republiki Południowej Afryki mogą dołączyć Argentyna oraz Iran. Dlatego w porównywaniu potencjałów gospodarczych ujęto te dwa państwa. **Włączenie Iranu do bliższej współpracy z państwami BRICS będzie miało bezpośrednie skutki gospodarcze, np. zabezpieczy funkcjonowanie Międzynarodowego Korytarza Transportowego Północ-Południe (INSTC), który zmniejszy koszty transportu towarów z Indii do Rosji o 30%.**

Rys. 6. Udział państw G7 i BRICS w światowym produkcie krajowym brutto w latach 1997-2023 (% , prognoza dla lat 2022 i 2023)

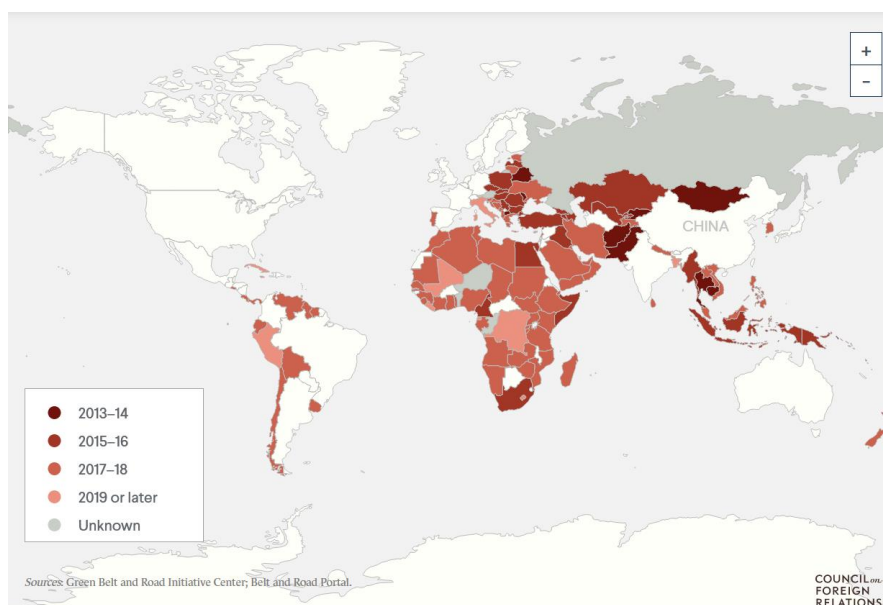
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego.

⁶¹ <https://www.cnbc.com/2022/07/16/biden-says-us-will-not-walk-away-from-middle-east.html>

W państwach BRICS mieszka obecnie 3,35 mld ludzi, czyli 42,8% światowej populacji. Państwa G7 są zamieszkiwane przez 772 mln osób (9,9% populacji świata). **G7 nadal ma przewagę w udziale w światowym PKB, ale różnica z każdym rokiem maleje. Jeszcze w 1997 roku wynosiła 45,5 pp., a w 2023 roku stopnieje do 14,9 pp. W obecnym tempie rozwoju państw obu grup różnica zmniejszy się do ok. 7 pp. w 2030.**

Polityka gospodarcza Chin wykracza poza relacje z pozostałymi państwami BRICS. W ramach utworzonej w 2013 r. Inicjatywy Pasa i Szlaku przeprowadzane są inwestycje infrastrukturalne finansowane przez Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych i inne fundusze celowe. Ponad ¼ głosów wynikających z udziałów w finansowaniu Banku należy do Chin. Obecnie w Inicjatywie bierze udział 146 państw, w tym niektóre państwa Unii Europejskiej.

Rys. 7. Państwa uczestniczące w Inicjatywie Pasa i Szlaku (Belt and Road Initiative)

Źródło: Council on Foreign Relations.

Państwa G7 i Unia Europejska szukają odpowiedzi na Inicjatywę Pasa i Szlaku w postaci alternatywnych funduszy na rozbudowę globalnej infrastruktury. **Partnerstwo G7 na rzecz infrastruktury i inwestycji ma uruchomić 600 mld dolarów w ciągu 5 lat.** Inwestycje mają skupiać się m.in. na inwestycjach w sprawiedliwą transformację

energetyczną we współpracy z Republiką Południowej Afryki, Indonezją, Indiami, Senegalem i Wietnamem.⁶²

Rywalizacja odbywa się nie tylko między państwami, ale także między korporacjami. Dominacja pięciu firm - dzisiejszych Alphabet, Amazon, Meta Platforms, Apple i Microsoft - w branży technologicznej i internetowej była niezachwiana w poprzedniej dekadzie. **Jednak już w 2022 r. chiński Tencent jest wyceniany wyżej niż Meta i zajmuje piąte miejsce w branżowym rankingu.**⁶³ W światowej czołówce, poza chińskimi bankami i firmami naftowymi, znajduje się również Alibaba z branży e-commerce, a dziesiątki innych rosną w szybkim tempie, korzystając z przewagi ogromnego rynku wewnętrznego. Amerykańskie firmy tracą część rynku mediów społecznościowych. **TikTok będący własnością chińskiej firmy ByteDance zgromadził do 2022 r. ponad 1 mld aktywnych użytkowników, którzy średnio spędzają w portalu więcej czasu niż użytkownicy innych mediów społecznościowych.**

Liderzy 2030

Badania nad globalnym gospodarczym środkiem ciężkości wskazują, że do 2030 punkt środkowy będzie już na pograniczu chińsko-indyjskim lub kazachsko-indyjskim. **Punkt centrum gospodarczego świata, który jeszcze w latach 80 XX wieku znajdował się pomiędzy Wielką Brytanią a Stanami Zjednoczonymi, już przesunął się o ok. 9 tysięcy km. Kryzysy gospodarcze mogą jedynie spowolnić ten trend.**

Nie można wskazać państw, które na pewno będą liderami rozwoju na koniec dekady, ale można przywołać kilka z dużym potencjałem. **Poza państwami G7 i BRICS należy zwrócić uwagę na państwa "Małych Tygrysów", w szczególności Malezję, Indonezję, ale także Egipt i Nigerię.** Te państwa mają wiele cech umożliwiających szybki rozwój - młode społeczeństwa i szybki przyrost ludności, potencjał do inwestycji w infrastrukturę, wysoką produktywność kapitału. Mają też potencjalne finansowanie inwestycji ze strony Partnerstwa G7 lub Inicjatywy Pasa i Szlaku. Kluczowe w ich

⁶² European Council, *G7 summit, Schloss Elmau, 26-28 June 2022. Main results*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/international-summit/2022/06/26-28/>

⁶³ The World's Largest Tech Companies In 2022, Forbes 2022. <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2022/05/12/the-worlds-largest-technology-companies-in-2022-apple-still-dominates-as-brutal-market-selloff-wipes-trillions-in-market-value/>

przypadku będą instytucje zapewniające bezpieczny obrót gospodarczy i włączające mieszkańców w podział dochodu narodowego. Szczególnie Nigeria i Egipt są ograniczane przez korupcję, niski poziom bezpieczeństwa i poszanowania prawa. Bez wzmocnienia instytucji nie wykorzystają swojego potencjału.

Konsumenci, inwestorzy i wyborcy w środowisku z niepewnością i wysokimi nierównościami są bardziej podatni na fake newsy, kampanie dezinformacyjne i demagogię. Według prognoz nierówności będą się zwiększały i będą wywoływały polaryzację grup wewnątrz państw.⁶⁴ W tych warunkach odbywa się coraz więcej wyborów mających kluczowe znaczenie dla polityki gospodarczej państw o kluczowym znaczeniu - o ile odbywają się tam demokratyczne wybory. **Szczególnie ważne mogą być wybory prezydenckie w Brazylii w 2022 r., w Stanach Zjednoczonych w 2024 r. i w Nigerii 2027 r.** Formalny wybór Przewodniczącego Chin przez Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych w 2023 r. będzie miał znaczenie tylko jeżeli wbrew przewidywaniom Xi Jinping przekaże władzę swojemu następcy. Powrót Donalda Trumpa do Białego Domu znacznie zwiększy ryzyko załamania się dotychczasowej strategii gospodarczej Stanów Zjednoczonych i może doprowadzić do kolejnego szczytu poziomu niepewności, tak jak wynik wyborów w 2016 r.

Nowy rozdział globalizacji po pandemii COVID-19 będzie przebiegać w warunkach konkurencji dwóch bloków o złożonych strukturach wokół państw G7 i BRICS. Obie strony zapowiadają ogromne inwestycje w krajach rozwijających się, co może być pozytywnym skutkiem tej rywalizacji. Do rachunku zysków i strat przy takich inwestycjach dołączy element strategiczny oraz instytucjonalny - firmy i państwa będą częściej inwestować tam, gdzie ich kapitał będzie bezpieczniejszy, a warunki będą pozwalały na zarządzanie wertykalną strukturą przedsiębiorstwa. Pozycja dolara jako światowej waluty rezerwowej zostanie wielokrotnie poddana w wątpliwość. Wiele w tym zakresie zależy od nastrojów społecznych i decyzji polityków. Inwestycje mogą dotyczyć zarówno zielonej energii, jak i broni. Państwa mogą cyklicznie zamykać się w polityce protekcjonizmu lub rozwijać relacje gospodarcze także poza swoim blokiem. Ostateczny

⁶⁴ B. Milanovic, *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard University Press 2016, s. 214-217.

kierunek nowej globalizacji będzie zależał od siły instytucji i dostosowania niepokojów społecznych.

Rozwiązania

Uniezależnienie się od paliw kopalnych

Najlepszym sposobem na uniknięcie kolejnych kryzysów energetycznych jest znaczące obniżenie popytu, prowadzące do uniezależnienia się od ropy naftowej, gazu ziemnego i innych paliw kopalnych - zgodnie z przyjętymi przez państwa zobowiązaniami klimatycznymi. Czynniki ESG powinny zostać wystandaryzowane oraz uzyskać realne znaczenie w sprawozdaniach firm i relacjach inwestorskich. Dlatego raportowanie niefinansowe uwzględniające wpływ działalności na środowisko, odpowiedzialność społeczną i ład korporacyjny powinno być obowiązkowe dla wszystkich przedsiębiorstw notowanych na światowych giełdach.

Globalne instytucje

J. Kleer trafnie stwierdził, że rynek wymaga "obudowy instytucjonalnej, na poziomie krajowym, a jeszcze bardziej na poziomie globalnym"⁶⁵. Ministrowie finansów państw G7 w czerwcu 2021 doszli do porozumienia w sprawie ustanowienia minimalnego poziomu CIT w wysokości 15% oraz warunku pobierania podatku w miejscu wykonywania działalności. Przy wysokiej mobilności kapitału tylko globalne zasady opodatkowania będą w pełni efektywne.

Odpowiedź na rosnące nierówności nie może ograniczać się do rozszerzania zasięgu demokracji i poprawy instytucji demokratycznych. Badania wskazują, że demokracja sama w sobie nie ogranicza nierówności⁶⁶. Mogą ją ograniczyć sprawnie działające instytucje, takie jak związki zawodowe, urzędy ochrony konkurencji, publiczna edukacja i ochrona zdrowia niezależne od mechanizmów rynkowych, a także przeciwdziałanie dezinformacji i ochrona prywatnych danych. Jak przewiduje J. Tirole:

⁶⁵ J. Kleer, *Wyzwania przyszłości. Przegląd problematyki*, [w:] Kleer, J. (red). *Wyzwania przyszłości--szanse i zagrożenia*. Komitet Prognoz "Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN 2010, s. 24.

⁶⁶ A. Acemoglu, Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J. A., *Democracy, redistribution, and inequality*. w: *Handbook of income distribution*. Elsevier 2015, s. 1885-1966.

“Kluczowym wyzwaniem dla naszego społeczeństwa cyfrowego będzie opracowanie polityk opartych na zasadach, które dyscyplinują rządy i platformy prywatne w zakresie integracji i ujawniania danych o użytkownikach.”⁶⁷ Dlatego należy stworzyć globalny standard ochrony danych osobowych i usług cyfrowych wzorowany na rozwiązaniach europejskich.

Adaptacja do zmian klimatycznych

Zdaniem wielu badaczy świat przekroczył punkt, w którym można było jeszcze odwrócić wszystkie skutki katastrofy klimatycznej. Adaptacja do zmian klimatycznych wymaga instytucjonalnej odpowiedzi. Dlatego międzynarodowe grupy państw od G7 przez BRICS po G20, we współpracy lub nawet konkurując ze sobą, powinny inwestować w redukcję zanieczyszczeń, bezpieczeństwo żywnościowe, zaopatrzenie w wodę pitną. Finansowanie tych inwestycji powinno być znacznie wyższe niż obecne rachunki Grupy Banku Światowego i wynosić ogółem co najmniej 1% światowego PKB.

Wzorem Aten, państwa i największe miasta na świecie powinny wyodrębnić działy administracji odpowiedzialne za dostosowanie się do katastrofy klimatycznej i ograniczanie jej skutków.

Wsparcie Ukrainy

Ukrainki i Ukraińcy walczą nie tylko w obronie terytorium swojego państwa, ale także o możliwość dołączenia do euroatlantyckiej wspólnoty politycznej i gospodarczej. Dlatego należy okazać Ukrainie pełne wsparcie, także gospodarcze. Dług Ukrainy powinien zostać umorzony. Ukraiński budżet powinien być zasilany kwotą co najmniej 5 mld dolarów miesięcznie, uzupełniającą lukę na podstawowe działanie państwa. Dotacje te mogą być częściowo sfinansowane ze znajdującego się w różnych częściach świata majątku rosyjskich oligarchów, którzy przyczynili się do ugruntowania rosyjskiego reżimu.

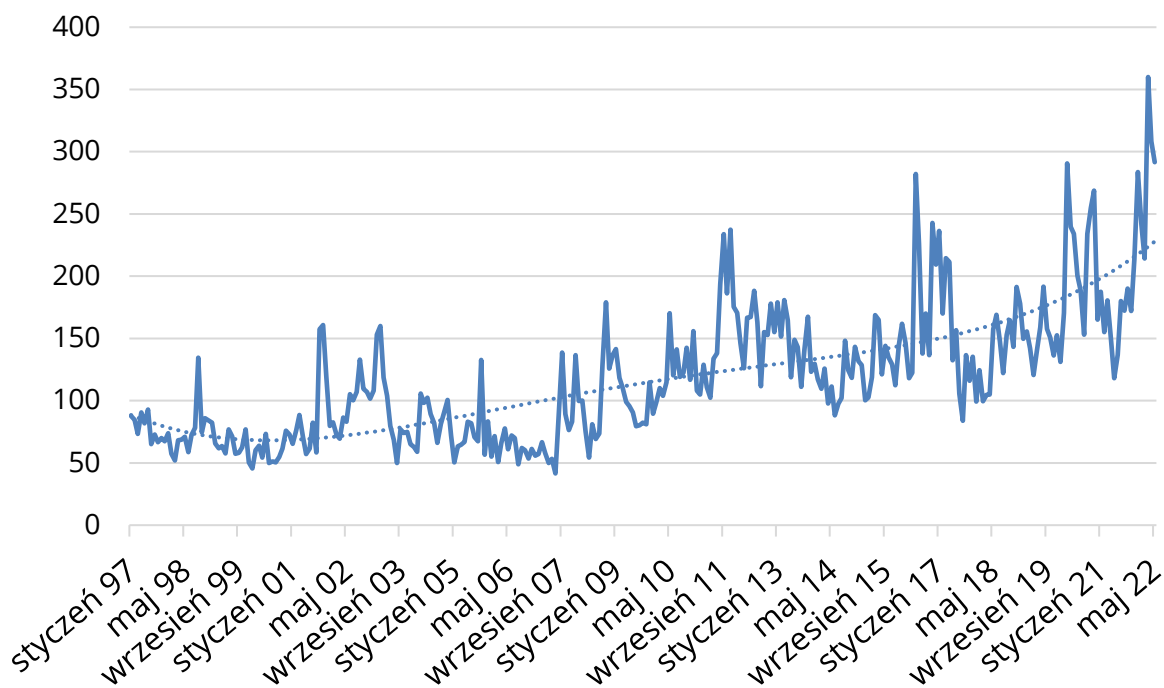
Lepsza i skoordynowana publiczna ochrona zdrowia

⁶⁷ J. Tirole, (2021). *Digital dystopia*, “American Economic Review”, 111(6), s. 2036.

W czasie epidemii oraz kryzysów zdrowotnych to publiczna ochrona zdrowia staje na pierwszej linii przeciwdziałania ich skutkom. Świat potrzebuje zwiększenia wydatków na zdrowie oraz wprowadzenia międzynarodowej koordynacji systemów. Światowa Organizacja Zdrowia powinna otrzymać większe uprawnienia w zakresie wymiany informacji o zasobach medycznych oraz uzupełniania braków w krytycznych punktach. Budżet WHO ze składek państw powinien wzrosnąć co najmniej o 50%. Światowa solidarność w ochronie zdrowia leży w interesie wszystkich - w tym bogatszych krajów. Im więcej zaszczepionych i im lepsze warunki sanitarne w Afryce Środkowej, tym mniejsze ryzyko rozprzestrzeniania się kolejnych wariantów wirusów także w Europie i Ameryce Północnej.

Unia Europejska

Rys. 8. Europejski wskaźnik niepewności (1997-2022)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych S. R. Baker, Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.

Na podstawie danych globalnego poziomu nierówności stworzyłem jego europejski odpowiednik. W bazie danych udostępniono informacje o niepewności we Francji, Niemczech, Grecji, Irlandii, Włoszech, Niderlandach i Szwecji⁶⁸ - państwach zamieszkiwanych przez 67% obywateli Unii Europejskiej. **Poziom niepewności we wskazanych państwach rośnie od 2007 roku i w trzeciej dekadzie XXI wieku osiąga rekordowe poziomy.** Według tego badania wojna w Ukrainie wzbudziła większą niepewność niż COVID-19, inaczej niż we wskaźniku globalnym. Do czynników zdrowotnych i obawy o bezpieczeństwo militarne dochodzi obecnie niepokój związany z inflacją i recesją. Unia Europejska wkroczyła w obecną dekadę z największą niepewnością w historii pomiarów.

⁶⁸ Wskaźnik stworzono na podstawie sumy wskaźników wymienionych państw z wagą ich liczby mieszkańców.

W 2012 roku opublikowano raport strategiczny *Global Europe 2050*, który przewidywał trzy możliwe scenariusze do połowy wieku: stagnacji ("Nobody cares"); kryzysu ("EU under threat") i rozwoju ("European renaissance")⁶⁹. Dwa pierwsze scenariusze zakładały spadek udziału Unii w światowym PKB z 29% w 2010 roku do 15% w roku 2050. **Rzeczywistość okazała się o wiele gorsza niż pesymistyczne prognozy - udział w światowym PKB spadł do 16,9% już w 2021 roku⁷⁰. W tym tempie poziom 15% zostanie osiągnięty 20 lat szybciej niż zakłada scenariusz "UE w zagrożeniu".** Autorzy trafnie prognozowali kryzys energetyczny, pogłębiającą się katastrofę klimatyczną i światowy kryzys żywnościowy. Zdecydowanie mylili się co do potencjalnego przystąpienia Federacji Rosyjskiej do Unii Europejskiej i NATO⁷¹.

Po fali umiarkowanego optymizmu w 2021 r. światowe i europejskie instytucje zaczęły weryfikować i obniżać swoje prognozy gospodarcze. Porównując prognozy trzech instytucji (EBC, IMF i Survey of Professional Forecasters EBC), Grzegorzcyk i Papadia doszli do wniosku, że "Obecny kryzys powoduje największą niepewność od czasu wprowadzenia euro. Niepewność realnego wzrostu gospodarczego jest większa niż niepewność inflacji"⁷². Kryzys pandemii i wojny w Ukrainie różnią się jednak rodzajem niepewności. W 2020 roku prognozy minęły się z wynikami wzrostu gospodarczego, a w 2022 roku - inflacji. Niepewność społeczeństw europejskich jest pogłębianą przez obniżanie prognoz i dezaktualizację długoterminowych scenariuszy rozwoju.

Wojna, drożyzna i poczucie nierówności

Skutki wojny w Ukrainie dla całej Europy są jeszcze trudne do zmierzenia - zależą od długości i intensywności działań wojennych, od działań państw członkowskich Unii Europejskiej, a także od nieprzewidywalnych ruchów Władimira Putina. Długa wojna będzie skutkować nie tylko rosnącą liczbą ofiar działań militarnych, ale również pogłębiającym się kryzysem humanitarnym, w szczególności zimą. To również dalsze zmniejszanie się potencjału gospodarczego Ukrainy - niszczenie infrastruktury,

⁶⁹ European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, *Global Europe 2050*, Publications Office, 2012.

⁷⁰ World Development Indicators, World Bank 2022.

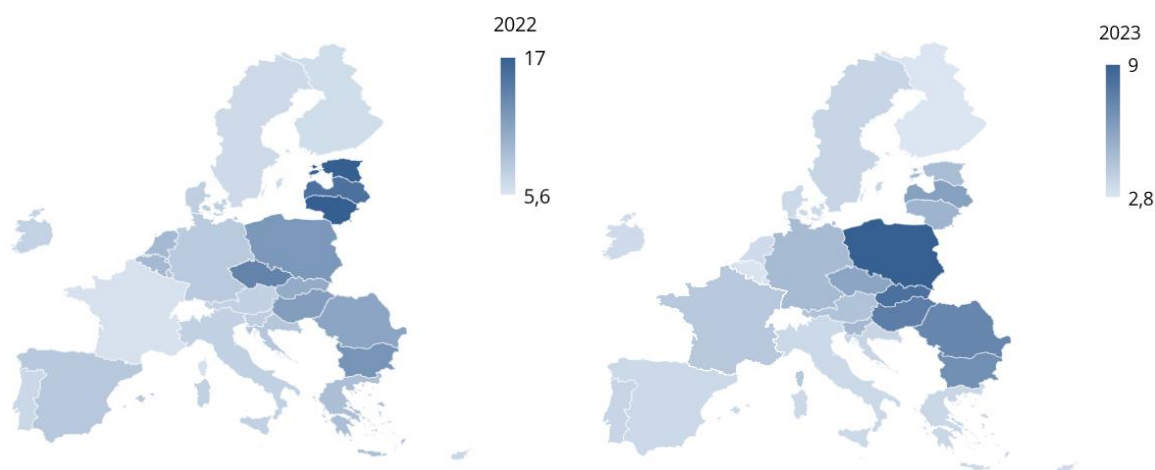
⁷¹ European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, *Global Europe 2050...*, s. 95.

⁷² M. Grzegorzcyk, F. Papadia, 'Measuring macroeconomic uncertainty during the euro's lifetime', Working Paper 10/2022, Bruegel, s. 8.

uporczywe niedobory i zanik pamięci instytucjonalnej. Dla Unii Europejskiej szczególnie uciążliwe będą skutki wywołanego przez rosyjską agresję kryzysu żywnościowego oraz uzbrojenia surowców.

W Europie nie ma ryzyka głodu, ale jedzenie będzie droższe. **Już w połowie 2022 roku ceny żywności w Unii Europejskiej wzrosły o 11,9% w ciągu roku, a o ponad 20% na Litwie, w Bułgarii, na Węgrzech i w Łotwie.** Najmniejszy wzrost cen artykułów żywnościowych odnotowano we Francji (6,4%), Irlandii (6,8%) i Luksemburgu (7,1%)⁷³. Wzrost cen żywności, energii i paliw to główne składniki podwyższonej inflacji w całej Unii Europejskiej.

Rys. 9. Inflacja w Unii Europejskiej w 2022 i 2023 roku (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Economic Forecast, Summer 2022. Institutional Paper 183. European Commission's Directorate-General for Economic and Financial Affairs 2022.

Inflacja w Unii Europejskiej w 2022 roku osiągnie od 5,6% na Malcie do 17% w Estonii i Litwie. W 2023 roku ze względu na spowolnienie wzrostu poziom inflacji ma spaść do minimalnego poziomu 2,8% w Finlandii i maksymalnego 9% w Polsce. Podwyżki cen w obecnym kryzysie są mniejsze i szybciej ustępują w państwach Europy Zachodniej. Wyższa i bardziej uporczywa inflacja jest odnotowywana w państwach byłego bloku sowieckiego. Ta zależność jest potwierdzona przez prognozy Międzynarodowego Funduszu Walutowego. **Po wysokiej inflacji nadejdzie spowolnienie wzrostu**

⁷³ Eurostat, Food price monitoring tool 2022.

gospodarczego. Dla Francji, Holandii, Niemiec czy Włoch wiąże się to z prognozami wzrostu nie wyższego niż 1% PKB⁷⁴, a dla większości państw Unii wzrostem bezrobocia i spadkiem dynamiki płac. Komisja Europejska pozostaje pesymistyczna również w kontekście ryzyka wystąpienia kolejnych problemów: "Gospodarka światowa, a w szczególności UE, pozostaje podatna na wstrząsy na rynkach towarowych."⁷⁵ Pełne odcięcie od gazu ziemnego prowadzące do jego racjonowania, susza na południu kontynentu, kolejne fale pandemii COVID-19 stanowią realne zagrożenie w perspektywie kilku następnych lat. Istnieje ryzyko, że Unia Europejska będzie mierzyć się z tymi wstrząsami do połowy dekady, a druga połowa zostanie przeznaczona na odrobienie strat i dostosowanie się do nowych warunków.

Napaść Rosji na Ukrainę bardzo szybko potwierdziła konieczność transformacji energetycznej. Potwierdziła też, że Unia Europejska spóźniła się z tymi reformami. Gaz ziemny zaspokajał przed wojną 21,5% konsumpcji pierwotnej w Unii Europejskiej. Unia musiała importować 4/5 tego surowca. Z Rosji pochodziło 100% importowanego gazu ziemnego w Czechach i na Łotwie, 97,5% w Finlandii, 85% na Słowacji, 66% w Niemczech⁷⁶. Częściowo uzależnione były również Włochy i Grecja.

Liczba ludności w Unii Europejskiej do 2030 r. spadnie o 3,6 mln, a całej Europy o 7 mln. Oznacza to, że Unia Europejska będzie liczyła ok. 443,5 mln mieszkańców.⁷⁷

Najwięcej mieszkańców przybędzie we Francji (ok. 917 tys.), w Szwecji (ok. 450 tys.) i Holandii (ok. 380 tys.). Najszybciej populacja będzie spadać we Włoszech (1,5 mln), w Polsce (1 mln), i Rumunii (ok. 630 tys.). Spadkowi liczby ludności będzie towarzyszyło starzenie się społeczeństw. Średnia wieku mieszkańca Unii Europejskiej wzrośnie do prawie 45 lat (wzrost o 1,7 roku). Liczba mieszkańców powyżej 60 roku życia do tego czasu przewyższy populację poniżej 30 roku życia. Zmiana proporcji grup wiekowych może doprowadzić do konfliktów między pokoleniami, widocznych w szczególności w kampaniach wyborczych.

⁷⁴ World Economic Outlook Update, Gloomy and More Uncertain, International Monetary Fund 2022.

⁷⁵ *European Economic Forecast, Summer 2022*. Institutional Paper 183. European Commission's Directorate-General for Economic and Financial Affairs 2022, s. 21.

⁷⁶ *Imports of Natural Gas*, Eurostat 2020.

⁷⁷ *World Population Prospects 2022. Total population (both sexes combined) by single age, region, subregion and country, annually for 1950-2100 (thousands)*. United Nations 2022.

Europa to od lat miejsce najniższego poziomu nierówności na świecie. W 2021 roku najbogatsze 10% mieszkańców zarobiło 36% wszystkich przychodów, średnie 40% otrzymało 45% przychodów, a biedniejsza połowa 19%. W przypadku posiadanego majątku różnice są większe - na 10% najbogatszych przypada 59% majątku, na średnie 40% - 38% majątku, a na biedniejszą połowę - 4% majątku⁷⁸. **W państwach Europy Zachodniej trend ograniczania nierówności odwrócił się w latach 80. XX wieku i od tego czasu obserwowany jest powolny, ale stały wzrost udziału 1% najbogatszych w majątku i stagnacja w przypadku biedniejszej połowy mieszkańców⁷⁹.** Stagnacja również jest zjawiskiem negatywnym, ponieważ wobec rosnącej produktywności rodzi poczucie niesprawiedliwości. Dodatkowo, wiele grup w ostatnich dziesięcioleciach zostało poszkodowanych przez niesprawiedliwe transformacje i nieregulowaną globalizację. Robotnicy w północno-wschodniej Francji, mieszkańcy byłych Niemiec Wschodnich, wykluczeni mieszkańcy małych miejscowości na całym kontynencie - obserwacja takich grup może wzbudzać szerokie poczucie poważnych nierówności i objawić się w rosnącym poparciu radykalnych populistów.

Ekstremalne zjawiska i niewydolność ochrony zdrowia

Katastrofa klimatyczna w Europie trwa i będzie się pogłębiać. Europejska Agencja Środowiska zbadała, że w czasie ostatnich 40 lat w wyniku wydarzeń pogodowych i klimatycznych w Europie zginęło 85-145 tys. ludzi, a straty gospodarcze wyniosły 450-520 mld euro⁸⁰.

Ekstremalne upały w Europie pojawiają się coraz częściej i trwają coraz dłużej. **Tylko w ostatniej dekadzie rekord temperatur padł w 11 państwach Unii Europejskiej.** Już w obecnej dekadzie temperatura w Hiszpanii osiągnęła rekordowe 47,4 stopni Celsjusza, a temperatura w Wielkiej Brytanii pierwszy raz w badanej historii przekroczyła 40 stopni Celsjusza⁸¹. 96% terytorium Portugalii w 2022 r. objęte było suszą,

⁷⁸ Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al., *World Inequality...*, s. 12.

⁷⁹ Tamże, s. 17.

⁸⁰ Europejska Agencja Środowiska. Economic losses and fatalities from weather- and climate-related events in Europe. Briefing 21/2021.

⁸¹ Met Office, *Record breaking temperatures for the UK*, 19.07.2022,

a warunki na całym Półwyspie Iberyjskim w tym zakresie były najgorsze od co najmniej 1200 lat⁸². Mieszkańcy państw Europy Południowej będą najciężej i najwcześniej odczuwać dalsze skutki zmian klimatycznych. Skutki te jednak będą jednak rozszerzać się na północ. W najgorszym scenariuszu do 2030 r. 54% mieszkańców kontynentu będzie cyklicznie narażonych na umiarkowany niedobór wody.⁸³

Badania na podstawie obserwacji od 1766 roku wskazują, że **przyszłe zdarzenia pogodowe w Europie będą bardziej intensywne, dłuższe i bardziej rozległe niż jakiegokolwiek zdarzenia zaobserwowane w ciągu ostatnich 250 lat**⁸⁴. Katastrofa klimatyczna bezpośrednio przekłada się na gospodarkę: "Ekstrema meteorologiczne złożone z mroźnych zim, nadmiernych opadów jesienią i wiosną oraz letniej suszy spowodowały straty produkcyjne (do 30% w stosunku do oczekiwań trendów) w latach 2012, 2016, 2018"⁸⁵.

Jedną z odpowiedzi na rosnącą temperaturę będzie powszechna instalacja klimatyzacji w budynkach, co jednak przełoży się na wzrost konsumpcji energii. Według badań spadek zapotrzebowania na ogrzewanie zimą nie zrekompensuje wzrostu popytu na energię latem⁸⁶. Do tego należy doliczyć bezpośrednie negatywne oddziaływanie klimatyzatorów na środowisko.

Pandemia COVID-19 była dowodem na to, że Europa ze względnie wysokim standardem ochrony zdrowia również nie jest przygotowana na kryzys w takiej skali. Największa liczba nadmiarowych zgonów została odnotowana we wschodniej części Unii Europejskiej, w szczególności w Bułgarii, Rumunii, Polsce i na Litwie.

<https://www.metoffice.gov.uk/about-us/press-office/news/weather-and-climate/2022/red-extreme-heat-warning-ud>

⁸² Cresswell-Clay, N., et al. "Twentieth-century Azores High expansion unprecedented in the past 1,200 years." *Nature Geoscience*, 2022, s. 1-6.

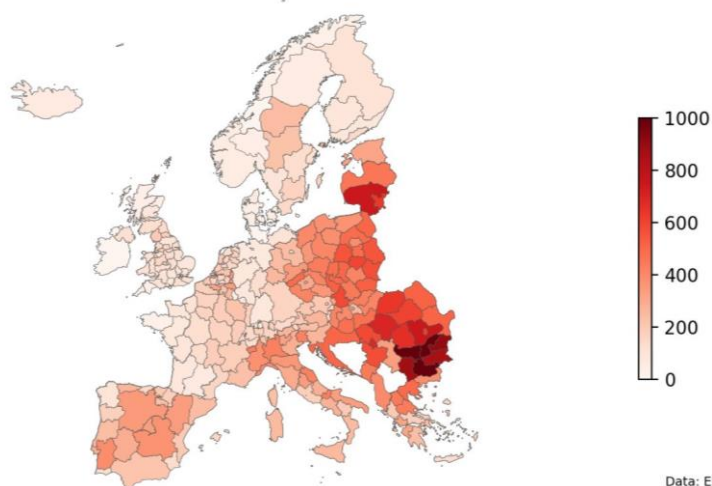
⁸³ Bednar-Friedl, B., R. Biesbroek, D.N. Schmidt, et al., 2022: Europe. In: *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, et al. (eds.)]. Cambridge University Press 2022, s. 15.

⁸⁴ O. Rakovec et al. "The 2018–2020 Multi-Year Drought Sets a New Benchmark in Europe." *Earth's Future* 10.3, 2022.

⁸⁵ Bednar-Friedl, B., R. Biesbroek, D.N. Schmidt, et al., dz.cyt., s. 34.

⁸⁶ Cellura, M., Guarino, F., Longo, S., & Tumminia, G., Climate change and the building sector: Modelling and energy implications to an office building in southern Europe, *Energy for Sustainable Development*, 45/2018, s. 46-65.

Rys. 10. Nadmiarowe zgony w Europie w czasie pandemii COVID-19 (na 100 tys. osób)

Źródło: Dmitry Kobak (Uniwersytet w Tübingen) na podstawie danych Eurostat.

Najbardziej negatywne prognozy gospodarcze związane z pandemią nie sprawdziły się. Załamanie w produkcji i konsumpcji okazało się przejściowe, ale zmianie uległa ich struktura. **Powszechne przejście na pracę zdalną okazało się mitem. Z tej możliwości mogło skorzystać od 1,2% pracowników w Bułgarii do 25% pracowników w Finlandii⁸⁷.**

Wobec braku jednolitych procedur i standardów każde państwo reagowało na nadejście pandemii według indywidualnej strategii opierającej się na swoich danych, intuicji i sytuacji politycznej. W jednym państwie wprowadzano nakaz noszenia maseczek, w innym zamykano lasy. Jedno państwo przyjmowało strategię "Zero COVID", inne szybkiego nabycia odporności stadnej. Wszystkie działania miały ograniczoną skuteczność ze względu na łatwą transmisję wirusa niezależnie od granicy państw. Skoordynowane działania odznaczały się wysoką skutecznością, czego przykładem są wspólne zamówienia szczepionek. Zabezpieczono 4,2 mld dawek i każdy obywatel Unii Europejskiej ma do nich swobodny dostęp.

⁸⁷ Eurostat, People usually working from home, 2020.

Miejsce Europy w globalnym porządku

Zatrzymanie trendu ograniczania nierówności w czasach podwyższonej niepewności może mieć dalekosiężne skutki polityczne i gospodarcze. Fale antyunijnej i nacjonalistycznej retoryki są na razie powstrzymywane - Marine le Pen przegrała wybory prezydenckie, choć zwiększyła poparcie swoje i swojej partii, niemieckie AfD i hiszpański Vox spadły w ostatnich sondażach. Na Węgrzech stabilizuje się jednak prorosyjski reżim Viktora Orbana, a we Włoszech skrajnie prawicowa partia Bracia Włosi próbuje sięgnąć po władzę. Jeżeli w najbliższej dekadzie w jednym z największych państw Unii Europejskiej sformuje się antyunijny i nacjonalistyczny rząd, rozwój strefy euro i dalsza integracja staną pod znakiem zapytania. **Kluczowe w tym zakresie będą próby powołania rządu we Włoszech po wyborach we wrześniu 2022 r., wybory w Niemczech planowane na 2025 r. i wybory prezydenckie we Francji w 2027 r.**

Brexit i strefa euro

Formalne wyjście Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej zbiegło się z początkiem pandemii COVID-19, co wzmocniło brytyjskie problemy gospodarcze. Problem z dostawami leków, przerwane łańcuchy dostaw i wyjście części sektora finansowego z brytyjskiego rynku przyczyniły się do tak głębokiego spadku PKB, że mimo odrabiania strat w 2021 nadal pozostawał na poziomie z roku 2017. **Wraz z Brexitem liczba mieszkańców Unii Europejskiej spadła o 13%, a PKB o 17,7%. Wywołało to zmianę proporcji między strefą euro a pozostałymi członkami Unii Europejskiej. Dzisiaj strefa euro wytwarza już 85% unijnego PKB.** Po wejściu Chorwacji do strefy w 2023 roku i możliwym wejściu Bułgarii w połowie dekady jedynie sześć państw będzie jednocześnie w Unii i poza strefą euro.

Kierunki integracji

Unia Europejska w wielu statystykach widnieje w ścisłej czołówce światowej - PKB, liczba mieszkańców itd. Do wykorzystania tego potencjału jeszcze bardzo daleko, a także jego ograniczenie wiąże się ze zwiększaniem dystansu do liderów wzrostu. Integracja europejska od czasu porażki Konstytucji dla Europy postępuje powoli. W 2007 roku przyjęto traktat lizboński, w 2012 roku pakt fiskalny, a w 2021 przeprowadzono

uwspólnotowanie długu i zwiększenie kontroli Komisji Europejskiej nad wypłatą środków z Funduszu Odbudowy.

Powolne procedury mogą być jednym ze źródeł problemów konkurencyjnych Unii. Udział zaawansowanej technologii w eksporcie nie przekracza 18% i jest prawie dwa razy niższy niż w przypadku Chin oraz stale niższy niż w Stanach Zjednoczonych⁸⁸. **Największa firma w Unii Europejskiej - Volkswagen Group - znajduje się dopiero na 25 miejscu na liście Forbesa za 2022 r., a w pierwszej setce jest tylko 14 firm mających siedzibę w UE.** SAP, największa europejska firma technologiczna, stanowi jedynie ułamek wartości światowych liderów. **Zaledwie ok. 9% jednorożców, czyli startupów przekraczających wartość 1 mld \$, ma siedziby w Unii Europejskiej,** przy 19-procentowym udziale Chin oraz połową wszystkich światowych jednorożców z siedzibą w Stanach Zjednoczonych⁸⁹. Luka produktywności w stosunku do Stanów Zjednoczonych była przedmiotem badań Komisji Europejskiej⁹⁰ i EBC⁹¹.

W 2030 na liście 30 największych miast na świecie nie będzie żadnego ośrodka w Unii Europejskiej.⁹² XX-wieczny model europejskich metropolii jako wielkich rynków przemysłu i usług wyczerpuje się nie tylko ze względu na automatyzację i pracę zdalną - europejskie miasta już nie są największe na świecie. Taki stan nie będzie mieć negatywnych skutków, jeżeli model rozwoju europejskich metropolii nie będzie wymagał od nich stale rosnącego rynku wewnętrznego.

Rozwiązania

Inwestycje

Okazuje się, że Fundusz Odbudowy nie jest w istocie planem podnoszącym gospodarkę ze zniszczeń COVID-19, a stanowi narzędzie stymulujące efektywny popyt w czasie recesji. Bez przyspieszenia inwestycji w czyste źródła energii początek każdego

⁸⁸ World Bank, *High-technology exports (% of manufactured exports)*, 2022.

⁸⁹ Obliczenia na podstawie listy: <https://www.cbinsights.com/research-unicorn-companies>

⁹⁰ W. Roeger, Janos V., in it Veld J., *How to close the productivity gap between the US and Europe: A quantitative assessment using a semi-endogenous growth model*, European Commission DG ECFIN, Economic Papers 399, 2010.

⁹¹ P. Lopez-Garcia, Szörfi B., *Key factors behind productivity trends in euro area countries*, ECB Economic Bulletin, 7/2021.

⁹² *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. United Nations 2018.

roku będzie czasem podwyżek i rozszerzania się ubóstwa energetycznego. Komisja Europejska powinna zachęcić państwa członkowskie do weryfikacji ich krajowych planów odbudowy i szybszej realizacji inwestycji oraz kamieni milowych w segmencie zielonej energii i zmniejszenia energochłonności. Przejściowy powrót do starych źródeł musi być liczony w miesiącach, a nie w latach.

Pogłębienie integracji

Unia Europejska powinna otrzymać nowe kompetencje w zakresie ochrony zdrowia w zakresie szybkiego reagowania na zagrożenia dla zdrowia publicznego. Europejskie Centrum ds. Zapobiegania i Kontroli Chorób (ECDC) powinno mieć możliwość wyznaczania jednolitych standardów sanitarnych w zakresie przeciwdziałania chorobom, a Urząd ds. Gotowości i Reagowania na Stany Zagrożenia Zdrowia (HERA) powinien otrzymać narzędzia umożliwiające szybką reakcję na nowe zagrożenia. Europejska Unia Zdrowotna zapowiedziana przez Komisję Europejską w 2021 r. powinna znaleźć swoje podstawy w traktatach unijnych.

Do unii monetarnej powinna dołączyć unia fiskalna z większą kontrolą demokratyczną. Parlament Europejski powinien uzyskać inicjatywę prawodawczą, a parlamenty krajowe powinny uzyskać kompetencje w zakresie powoływania niektórych urzędów unijnych.

Relacje z sąsiadami

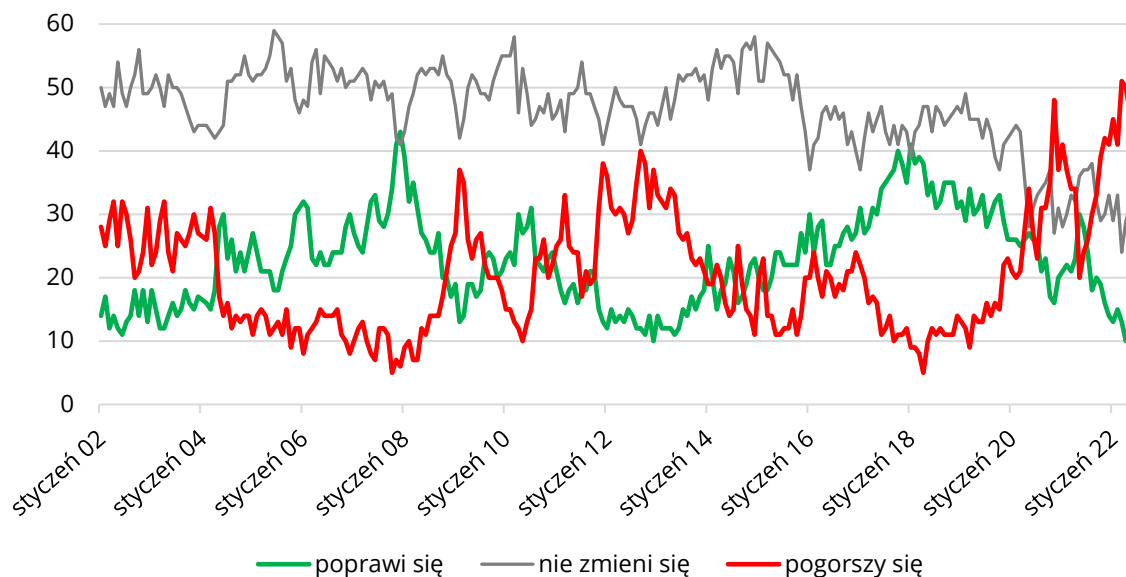
Wielka Brytania mierzy się obecnie z wieloma problemami gospodarczymi i traci swoje znaczenie w światowych relacjach finansowych. Unia Europejska musi jednak wypracować nowy długoterminowy model współpracy z Londynem, a także z Turcją. Potencjał gospodarczy i naukowy Wielkiej Brytanii może być kluczowy w zdobywaniu przewagi konkurencyjnej w wybranych obszarach, a znaczenie gospodarcze i strategiczne Turcji było widoczne w czasie agresji Rosji na Ukrainę m.in. poprzez pośredniczenie w uruchomieniu handlu ukraińskiego zboża.

Ukraina w Unii Europejskiej

5 lipca 2022 roku w szwajcarskim Lugano przedstawiciele z 42 państw, a także Rady Europy, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Komisji Europejskiej, Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz OECD podpisali deklarację o odbudowie Ukrainy ze zniszczeń wojennych. Unia Europejska musi pełnić w tym przedsięwzięciu wiodącą rolę. Wspieranie suwerenności oraz integralności terytorialnej Ukrainy powinno stanowić punkt wspólny wszystkich państw członkowskich. Przypieczętowaniem wsparcia powinno być umożliwienie jak najszybszego przystąpienia Ukrainy do Unii Europejskiej. Zarówno ambitne inwestycje, jak również stopniowe otwieranie wspólnego rynku na ponad 40 milionów osób może być poważnym bodźcem w rozwoju po obecnym kryzysie.

Polska

Rys. 11. Odpowiedzi na pytanie: Czy, Pana(i) zdaniem, w ciągu najbliższego roku sytuacja gospodarcza w Polsce:

Źródło: CBOS, Nastroje społeczne, styczeń 2002-czerwiec 2022.

Niepewność w Polsce nie jest zbadana tak dokładnie jak w przypadku wskaźników globalnych czy dla wybranych państw Unii Europejskiej. Dostępne badania wskazują na trendy zbliżone do światowych i europejskich⁹³. W Polsce niepewność połączona z obawami o przyszłość jest cyklicznie na wysokim poziomie, zwłaszcza w kontekście sytuacji gospodarczej. Poziomy negatywnych emocji oraz prognoz były wysokie co najmniej od lat 90. XX wieku. Po kryzysie transformacji i bezrobociu na początku wieku, niepewność w Polsce osiągała lokalne maksima podczas globalnego kryzysu finansowego w 2008 roku, europejskiego kryzysu zadłużeniowego, a następnie w czasie Brexitu i na początku prezydentury D. Trumpa⁹⁴. Długoterminowy trend był jednak pozytywny - mimo cyklicznych wzrostów, przeciętny poziom niepewności i negatywnych ocen spadał.

⁹³ M. Hołda, M. *Newspaper-based economic uncertainty indices for Poland*. NBP Working Paper No. 310 Narodowy Bank Polski 2019; Federal Reserve Bank of St. Louis, *World Uncertainty Index for Poland, Index, Quarterly, Not Seasonally Adjusted* 2022.

⁹⁴ M. Hołda, M. *dz. cyt.*, s. 12.

Niepokój powrócił w czasie pandemii COVID-19. O wiele dokładniej są badane nastroje Polek i Polaków, w tym w kontekście sytuacji gospodarczej.

Przewidywania dotyczące sytuacji gospodarczej w ostatnich 20 latach zmieniały się w trzech cyklach - (1) poprawa nastrojów po wejściu do Unii Europejskiej, (2) pogorszenie w czasie kryzysu finansowego i kryzysu zadłużeniowego i znacząca poprawa do 2018 r., (3) wzrost od 2018 r. z załamaniem nastrojów w latach 2020-2022. **W najgorszym momencie w kwietniu 2022 r. połowa respondentów przewidywała pogorszenie sytuacji gospodarczej, 29% oceniało, że nie nadejdą żadne zmiany, a tylko 10% twierdziło, że sytuacja się poprawi**⁹⁵. Wzrósł nie tylko odsetek osób negatywnie oceniających przyszłość gospodarki, ale spadł również udział osób twierdzących, że sytuacja się nie zmieni - z około 50% w latach 2002-2015, przez ok. 45% w latach 2015-2019 do ok. 30% po 2019 r.

Według badania jest więcej osób przewidujących pogorszenie się stanu gospodarki niż przewidujących poprawę lub brak zmian razem wziętych. Dodatkowo wzrosła liczba osób, które nie mają zdania - z ok. 8% na początku poprzedniej dekady do przeciętnie 12%. Taki układ wyników nie pojawiał się co najmniej od 20 lat.

Pierwszym z serii kryzysów uderzających w pozytywne przewidywania była pandemia COVID-19. Według badań przeprowadzonych w kwietniu 2020 r. **„pandemia COVID-19 znacząco wpłynęła na stan psychiczny Polaków, powodując wzrost lęku i niepokoju oraz obaw o przyszłość.** (...) 44% uzyskało co najmniej 10 punktów w skali [lęku uogólnionego] GAD-7, co wskazuje na obecność objawów lęku uogólnionego.”⁹⁶.

Raport „Polska 2030” w 2013 roku przewidywał trzy rodzaje zagrożeń dla Polski:

- 1) niestabilność finansów publicznych, globalne napięcia walutowe i nowe bariery w światowym handlu;
- 2) dryf rozwojowy;
- 3) peryferyjność i zaniechania modernizacyjne⁹⁷.

⁹⁵ CBOS, Nastroje społeczne w lipcu, 2022, s. 9.

⁹⁶ M. Babicki, Mastalerz-Migas, A. (2021). *The occurrence of anxiety disorders among Poles during the COVID-19 pandemic.* „*Psychiatria Polska*”, 55(3), s. 497-509.

⁹⁷ *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju.* Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji 2013, s. 21.

Jak się okazało, realne zagrożenia były i są o wiele poważniejsze. Nie opisano wówczas kluczowych ryzyk związanych z katastrofą klimatyczną, konfliktami zbrojnymi w sąsiednich państwach, dezinformacją czy uzależnieniem od paliw kopalnych sprowadzanych z zagranicy.

Wojna, drożyzna i brak oszczędności

Po rosyjskiej napaści na Ukrainę miejsce Polski w globalnych inwestycjach i wymianie handlowej zmieniło się. Światowa prasa zaczęła pisać o "państwie frontowym"⁹⁸. Wzrosło również zagrożenie bezpieczeństwa cyfrowego. Raport Microsoft wskazuje, że Polska w czasie wojny w Ukrainie jest trzecim najczęstszym celem ataków hakerskich z rosyjskiej sieci - po Ukrainie i Stanach Zjednoczonych.⁹⁹

Polską granicę przekroczyło ponad 5 mln uchodźców i uchodźców wojennych, a 1,2 mln z nich zarejestrowało się w celu uzyskania czasowej ochrony.

Dzięki niezwykle zaangażowaniu wolontariuszy i wolontariuszek, organizacji pozarządowych oraz samorządu terytorialnego udało się zorganizować pomoc - najpierw przy granicy, a później w setkach miejscowości w całej Polsce. 66% Polek i Polaków do kwietnia 2022 r. zaangażowało się w różnego rodzaju inicjatywy i akcje pomocowe.¹⁰⁰ Wyzwaniem pozostaje jednak pomoc długoterminowa. Każdy miesiąc działań wojennych będzie wymagał mobilizowania nowych środków i większego zaangażowania instytucji państwowych, a także wsparcia ze strony Unii Europejskiej.

Rosyjska agresja to także zmiany na rynku surowcowym, podobnie jak w całej Unii Europejskiej. W wyniku chaosu decyzyjnego i zaniechań w 2021 i 2022 r. narażono 3,8 mln gospodarstw domowych na niedobór węgla energetycznego. Sprzedano zapasy surowca dla chęci zwiększenia zysków, bez szerszej strategii bezpieczeństwa energetycznego, a nawet bez poinformowania kluczowych urzędów w tym obszarze.

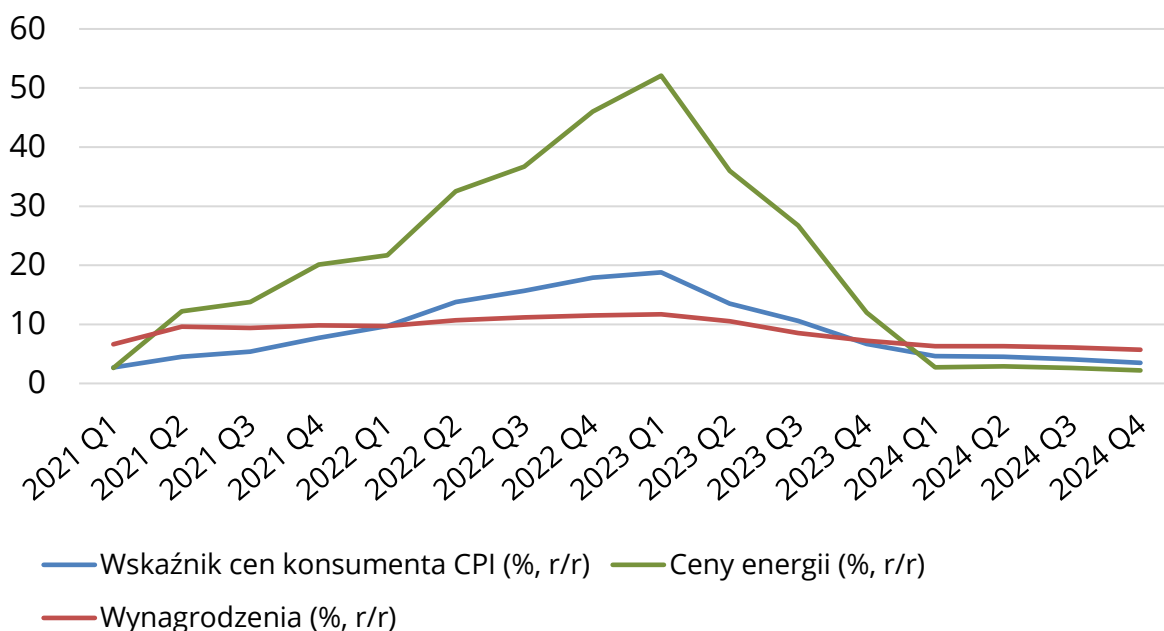
⁹⁸ Mcleary, P., *Biden sends more ships, fighter jets and troops to Europe*, "Politico" 29.06.2022, <https://www.politico.com/news/2022/06/29/biden-sends-ships-jets-troops-europe-00043103>.

⁹⁹ *Defending Ukraine: Early Lessons from the Cyber War*, Microsoft 2022, s. 11.

¹⁰⁰ *Raport: Polaków portfel własny. Wiosenne wyzwania 2022*. Santander Consumer Bank 2022, s. 15.

Narodowy Bank Polski przedstawił prognozy gospodarcze do końca 2024 r. (rys. 12). Prognozy te mogą stanowić pewien punkt odniesienia przynajmniej dla zjawisk gospodarczych do końca 2023 r., z większą rezerwą dla prognoz na rok następny.

Rys. 12. Wskaźnik cen konsumenta (CPI, % rok do roku), wzrost cen energii (% rok do roku), wzrost wynagrodzeń (% rok do roku)

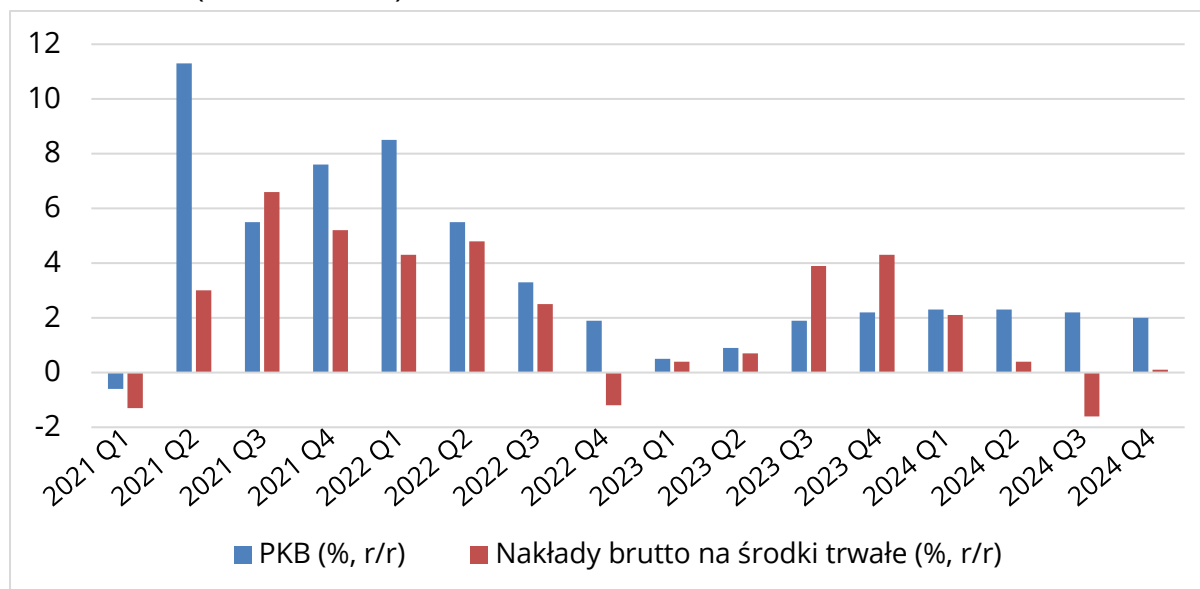

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport o inflacji. Lipiec 2022*. Narodowy Bank Polski 2022.

Ceny od czasu przekroczenia celu inflacyjnego na początku 2021 roku osiągają kolejne rekordy. **Zgodnie z prognozą NBP szczyt inflacji ma przypaść na pierwszy kwartał 2023 roku i osiągnąć 18,8%.** To kolejne przesunięcie prognoz - wcześniej najwyższy poziom inflacji przewidywano na czerwiec, a później na sierpień 2022 roku. Kluczowym składnikiem inflacji mają być ceny energii, które według prognozy wzrosną o 52,1% w porównaniu do początku 2022 roku. Perspektywa spowolnienia wzrostu gospodarczego może jednak zahamować rosnącą inflację już w 2023 r.

Wzrost wynagrodzeń ma być najwyższy również w pierwszym kwartale 2023 roku - 11,7%. Jednak w 2022 i 2023 roku wzrost wynagrodzeń będzie niższy niż wzrost cen. Oznacza to realny spadek wynagrodzeń przez dwa lata z rzędu. Trudno określić przyczyny szybkiego spadku cen energii i ogólnego poziomu cen w projekcji NBP, dlatego warto odwołać się do pozostałych prognoz.

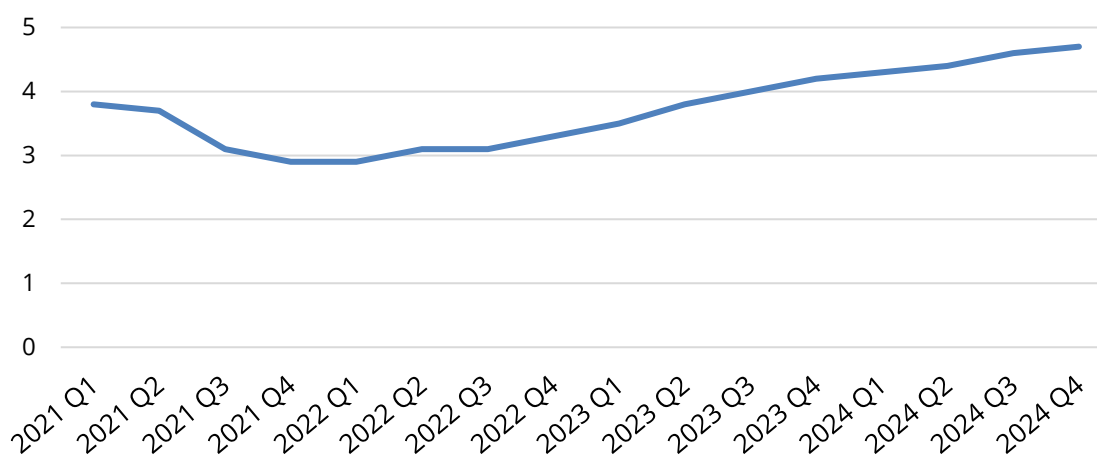
Rys. 13. Wzrost produktu krajowego brutto (% rok do roku) i nakładów brutto na środki trwałe (% rok do roku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport o inflacji. Lipiec 2022*. Narodowy Bank Polski 2022.

Narodowy Bank Polski nie przewiduje spadku PKB w ujęciu rocznym, co jednak nie wyklucza ryzyka wystąpienia technicznej recesji. Tempo wzrostu ulegnie spowolnieniu do 1,4% w 2023 roku oraz 2,2% w 2024 roku. Nakłady brutto na środki trwałe również będą zwalniać - do zaledwie 0,2% wzrostu w 2024 roku. Oznacza to, że udział inwestycji w PKB może nadal spadać i osiągać kolejne najniższe poziomy w historii. Spowolnienie wzrostu i wstrzymanie inwestycji będzie prowadzić do pogorszenia sytuacji na rynku pracy.

Rys. 14. Poziom bezrobocia w Polsce (%)

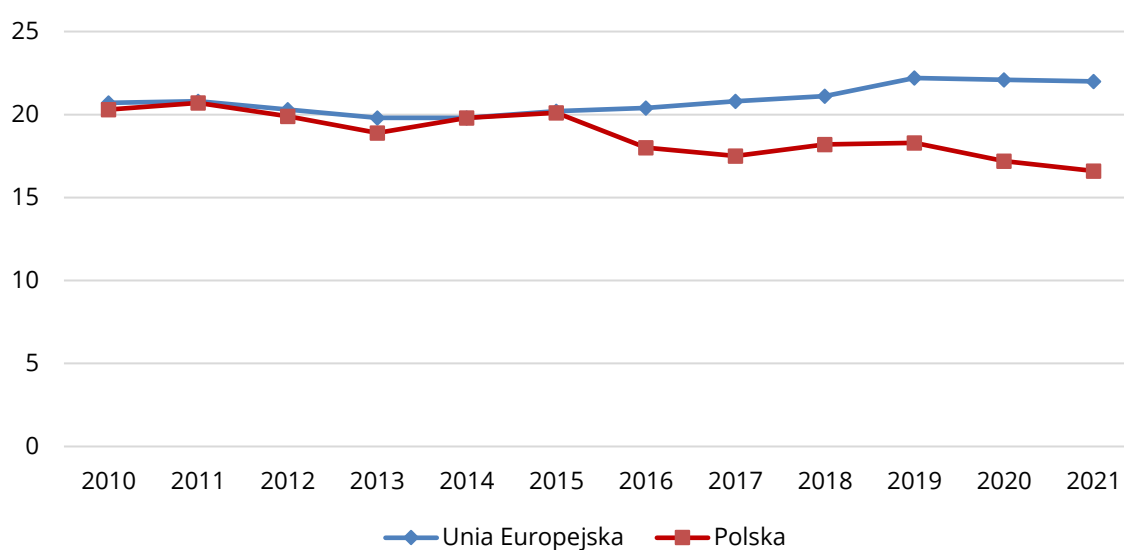
Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport o inflacji. Lipiec 2022*. Narodowy Bank Polski 2022.

Według prognoz NBP najniższy poziom bezrobocia odnotowano w pierwszym i drugim kwartale 2022 roku. **Od tego czasu wskaźnik ma rosnąć do poziomu 4,7% na koniec 2024 roku. Oznacza to utratę pracy dla około 300 tysięcy osób.** Część z nich przestanie być aktywna zawodowo - nie będzie szukała nowej pracy. NBP przewiduje spadek stopy aktywności zawodowej do 57,8%.

Prognozy Narodowego Banku Polskiego, znane ze swoich bardzo optymistycznych scenariuszy, w połowie 2022 roku są dużo bardziej pesymistyczne niż prognozy Międzynarodowego Funduszu Walutowego z kwietnia 2022 roku. Radykalny spadek tempa inflacji ma być skutkiem znacznego schłodzenia gospodarki. Jeżeli prognozy dalej będą się pogarszać, w drugiej połowie dekady polska gospodarka będzie dopiero wychodzić z okresu spowolnienia.

Polska niestety wchodzi nieprzygotowana w okres spowolnienia. Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju nie miała politycznych ani nawet matematycznych szans na powodzenie.¹⁰¹ **Według planu poziom inwestycji miał wzrosnąć do 25% PKB do 2020 roku. Udział inwestycji w PKB zaczął jednak spadać i w 2021 roku osiągnął poziom 16,6% - najmniej w historii badań Eurostatu dla Polski¹⁰².**

Rys. 15. Nakłady brutto na środki trwałe w Polsce - udział w PKB

Źródło: Gross fixed capital formation, Eurostat 2022.

¹⁰¹ D. Standerski, *Ocena Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jako nowego modelu rozwoju na tle wcześniejszych strategii gospodarczych*, "Studia z Polityki Publicznej" 16.4/2017, s. 31-55.

¹⁰² Eurostat. *Gross fixed capital formation 2022*.

Liczba mieszkańców Polski w 2022 r. wyniesie ok. 40 mln osób ze względu na napływ uchodźców z Ukrainy, jednak po przejściowym wzroście zaczną się długoterminowe spadki. **Według prognoz populacja Polski spadnie o 1 mln do 2030 r. Zmieni się także struktura wiekowa. Liczba osób w wieku emerytalnym wzrośnie do prawie 10 mln przy wyraźnym spadku liczby osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym¹⁰³.**

10% najbogatszych Polaków posiada 61,8% polskiego majątku, a **biedniejsza połowa posiada majątek ujemny, co oznacza, że jej poziom zadłużenia jest wyższy niż dostępne środki.** Taki poziom utrzymuje się od ponad 20 lat. Nierówność dochodowa jest również wysoka, choć nie tak jak majątkowa: 10% najbogatszych zarobiło 37,8% dochodów, średnie 40% - 42,8% dochodów, a 50% uboższych - 19,5% dochodów¹⁰⁴. Nierówności w Polsce mają jednak więcej wymiarów niż majątek i zarobki.

Nierówność mieszkaniowa

Jednym z istotnych przejawów nierówności jest ograniczony dostęp mieszkań. 36,9% osób mieszka w przeludnionych mieszkaniach¹⁰⁵, poniżej europejskiego standardu. Porażka programu "Mieszkanie +", podwyżki stóp procentowych w 2022 roku oraz rosnące ceny najmu zamknęły osobom o średnich i niższych dochodach możliwość poprawy warunków mieszkaniowych. W takich warunkach większość mieszkań jest kupowana za gotówkę. Majątek umożliwiający poniesienie takiego wydatku posiada mniej niż 10% najbogatszych mieszkańców Polski.

Mimo stałego wzrostu mieszkań oddawanych do użytku (234,7 tys. w 2021 r.) rynek nie zbliża się do równowagi - brakuje mieszkań dla osób średnio i mniej zarabiających. W 2021 roku mieszkania komunalne stanowiły jedynie 1,9% nowych mieszkań w Polsce¹⁰⁶. Mieszkań przybywa, ale wcale nie stają się bardziej dostępne.

Nierówność komunikacyjna

¹⁰³ Prognoza ludności na lata 2014-2050, GUS 2014.

¹⁰⁴ L. Chancel, Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al., *World Inequality...*, s. 213.

¹⁰⁵ Eurostat.

¹⁰⁶ *Budownictwo mieszkaniowe w okresie styczeń-grudzień 2021 roku. Informacja sygnalna.* GUS 2022.

Drugim obszarem nierówności wiąże się z wykluczeniem komunikacyjnym. Długość linii autobusowych tylko w latach 2015-2020 spadła o ponad 273 tys. km (ponad 1/3). W województwie warmińsko-mazurskim zamknięto 69% linii, w śląskim i małopolskim 54%. Rozwój linii autobusowych odnotowano tylko w województwie podkarpackim (o 3%).¹⁰⁷ Długość linii kolejowych od 2012 r. nie przekracza 20 tys. km, z największymi spadkami w województwach śląskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim. Planowane inwestycje w nowe linie kolejowe jedynie częściowo uzupełnią ubytki z ostatnich dwóch dekad. Dotychczasowe inwestycje poprawiały stan infrastruktury, jednak nie wyrównywały szans między regionami. Wykluczenie komunikacyjne pociąga za sobą rosnące różnice w poziomie bezrobocia i wysokości średnich zarobków między głównymi ośrodkami i powiatami od nich oddalonymi: "Poziom polaryzacji jest obecnie znacznie większy niż na początku okresu transformacji"¹⁰⁸.

Nierówność zdrowotna

Trzeci obszar nierówności dotyczy ochrony zdrowia. Wydatki na zdrowie w Polsce względem PKB są trzecie najniższe w całej Unii Europejskiej, jedynie przed Węgrami i Rumunią¹⁰⁹. Wieloletnie zaniedbania w finansowaniu ochrony zdrowia doprowadziły do niedoboru personelu medycznego. W Polsce pracuje ok. 238 lekarzy na 100 tys. mieszkańców, najmniej w Unii Europejskiej. Przeciętny wiek pielęgniarki to ponad 53 lata, co oznacza, że znaczna część przejdzie na emeryturę do końca dekady. Brak personelu i niedofinansowanie publicznej ochrony zdrowia przyczyniają się do zwiększania się udziału prywatnych, odpłatnych usług medycznych.

Nasilenie zmian klimatu i katastrofa w ochronie zdrowia

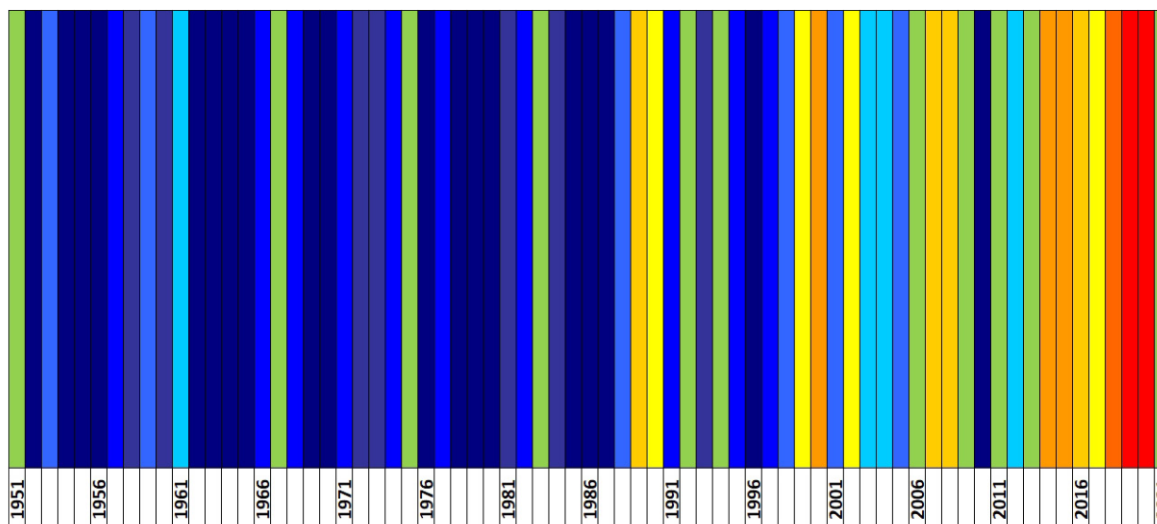
Średnie temperatury w Polsce rosną podobnie jak w innych częściach świata, co zostało udokumentowane wieloletnimi obserwacjami.

¹⁰⁷ *Linie regularnej komunikacji autobusowej*, Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny 2022.

¹⁰⁸ T. Komornicki, *Polska sprawiedliwa komunikacyjnie*, forumIdei, Fundacja Batorego 2019, s. 14.

¹⁰⁹ Pominięto Luksemburg ze względu na wielkość państwa i poziom PKB per capita (8 razy wyższy niż w Polsce).

Rys. 16. Średnie wartości temperatury w klasyfikacji opisowej w latach 1961-2021 (niebieski - ekstremalnie chłodny, czerwony - ekstremalnie ciepły)

Źródło: Klimat Polski 2021. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy 2022, s.8.

Temperatura średnia w Polsce od lat 50. XX wieku rośnie szybciej niż globalna średnia. Do pierwszej dekady XXI wieku wzrosła z 7,08 do 8,22 st. C, a w następnej dekadzie o kolejny stopień - do 9,33 st. C¹¹⁰. **Utrzymywanie się opadów na średnim poziomie¹¹¹ 609 mm nie wyrównuje strat związanych ze zwiększonym parowaniem wody. W polskich warunkach im jest cieplej, tym jest bardziej sucho.**

W Polsce będzie również dochodzić do coraz częstszych ekstremalnych zjawisk pogodowych: "Od szeregu lat obserwowany jest wzrost zagrożenia związany z oddziaływaniem silnego wiatru. To zagrożenie jest szczególnie częste w okresie od października do marca."¹¹² Każde takie zdarzenie wiąże się nie tylko z bezpośrednim zagrożeniem dla zdrowia i życia, ale również z przerwami w dostawach energii elektrycznej oraz utrudnieniami w ruchu drogowym, kolejowym i lotniczym.

Susza glebowa, ekstremalne zjawiska pogodowe i wzrost liczby upalnych dni złożą się na osłabienie rozwoju gospodarczego i jakości życia mieszkańców: **"Łącznie zmiany klimatyczne zmniejszą PKB średnio o 0,5%-0,8% w latach 2021-2050"**¹¹³. Tylko w 2030

¹¹⁰ Klimat Polski 2021. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy 2022, s. 10.

¹¹¹ <https://www.imgw.pl/wydarzenia/imgw-pib-wstepna-analiza-klimatyczna-2021>

¹¹² Klimat Polski 2021. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy 2022., s. 36.

¹¹³ J. Gąska, Wpływ zmian klimatu na polską gospodarkę, Autoreferat rozprawy doktorskiej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie 2020, s. 9.

roku skumulowane spowolnienie wzrostu będzie oznaczać poziom PKB o 4,9% niższy od potencjalnego. Informacje o rzekomych korzyściach ze zmiany klimatu nie uwzględniają suszy i ekstremalnych zjawisk pogodowych.

Pandemia COVID-19 obnażyła słabość i niedofinansowanie polskiej ochrony zdrowia. Brakowało personelu i miejsc w szpitalach. Pod względem poziomu testowania na milion mieszkańców do połowy 2022 r. Polska osiągnęła 99 miejsce¹¹⁴. Rządowa strategia była niejasna, chaotyczna i niekonsekwentna.

W grudniu 2021 r. w Polsce odnotowano największy odsetek nadmiarowych zgonów wśród wszystkich państw Unii Europejskiej¹¹⁵. **W dwóch pierwszych latach pandemii zmarło 189,8 tys. osób więcej niż średnio przed 2020 r.**¹¹⁶ Według oficjalnych danych do połowy 2022 zachorowało prawie 6 mln osób¹¹⁷. Rzeczywista liczba zachorowań jest jednak o wiele wyższa ze względu na niski poziom testowania. W czasie pandemii znacznie przyspieszył kryzys demograficzny.

W czasie lockdownów zdalnie pracowało zaledwie 8,9% pracowników¹¹⁸. Ich praca nie była uregulowana, a w wielu przypadkach wobec przeludnienia mieszkań - uciążliwa. Ogromna większość pracujących musiała pracować tak jak przed pandemią, nawet w przypadku braku zabezpieczeń sanitarnych.

Wyczerpanie starego modelu rozwoju

Konkurowanie niskimi kosztami pracy było podtrzymywane na długo i ze szkodą dla przyszłości polskiej gospodarki. W obecnej dekadzie model ten wyczerpie się. W. Orłowski już w 2010 r. zauważył, że trwały rozwój nie będzie możliwy bez systematycznego zmniejszenia różnicy w zakresie technicznego uzbrojenia pracy.¹¹⁹ Zwiększenie produktywności jest w obecnej sytuacji możliwe dzięki inwestycjom, których udział w PKB spada.

¹¹⁴ <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

¹¹⁵ Eurostat, *Monthly excess mortality*, 2022.

¹¹⁶ GUS.

¹¹⁷ *Raport zakażeń koronawirusem (SARS-CoV-2)*, Ministerstwo Zdrowia 2022.

¹¹⁸ Eurostat, *People usually working from home*, 2020.

¹¹⁹ W. M. Orłowski, *W pogoni za straconym czasem: wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej: 1950-2030*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2010, s. 203.

Od kilku lat spada udział przemysłu i sektora wysokich technologii w produkcji i eksporcie.¹²⁰ Jest to jeden z efektów niskich wydatków na badania i rozwój - Polska przeznaczająca na to 1,4%, dużo poniżej europejskiej średniej. Luka w tym zakresie nadal jest zamykana zbyt wolno, a bariery instytucjonalne nadal nie zostały zniesione. **Brakuje systemu wdrożeń i wymiany wiedzy między firmami a ośrodkami akademickimi - w przypadku branży wykorzystujących sztuczną inteligencję taka wymiana dotyczy zaledwie 13% podmiotów**¹²¹. Bez jasnej strategii rozwoju i wspierania niezależnych badań polskie ośrodki naukowe nie będą miały szansy nie tylko na współpracę z polskimi firmami, ale także na szerokie uczestnictwo w międzynarodowych programach badawczych i wdrożeniowych.

Zawodzi również planowanie i zarządzanie finansami publicznymi. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju nie została zastąpiona przez aktualną średniookresową strategię rozwoju kraju. Budżety państwa są nierealistyczne, czego symbolem jest prognoza inflacji na 2022 r. w wysokości 3,3%, czyli czterokrotnie niższa od obecnie prognozowanej. To oczywiste, że ustawa budżetowa będzie musiała przejść nowelizację. Zamiast służyć jako plan finansowy, będzie zatem spisem wydatków wykonanych wcześniej. Bez dokładnego zaplanowania finansów państwa nie wiadomo jakich dochodów można się spodziewać. W ten sposób instytucje państwa dokładają się do poziomu niepewności.

Rozwiązania

Przeciwdziałanie inflacji

Skutki inflacji będą w Polsce odczuwane bardziej i dłużej niż w innych państwach Unii Europejskiej. Dlatego należy podjąć działania, które przyspieszą uodpornienie się na gwałtowny wzrost cen. W tym celu należy ograniczyć podaż pieniądza (ale nie od emerytów i kredytobiorców indywidualnych), inwestować w dzisiejsze źródła inflacji i ochronić grupy najbardziej wrażliwe na wzrost cen. Zarówno oferta obligacji, jak i inne

¹²⁰ GUS.

¹²¹ *Inwestycje w technologie w dobie pandemii*, Fundacja Digital Poland 2022.

formy oszczędzania powinna zapewniać minimalizację realnych strat spowodowanych inflacją. Pakiety osłonowe powinny być włączane jako stały element polityki antykryzysowej. W przypadku obecnego kryzysu należy czasowo zamrozić oprocentowanie kredytów hipotecznych na mieszkania na własny użytek. Jeżeli inflacja jest wyższa niż 5%, oprócz drugiej podwyżki płacy minimalnej należy przeprowadzać drugą waloryzację emerytur i rent. W systemie powinien być także stały wskaźnik wynagrodzeń w sferze budżetowej powiązany z wzrostem wynagrodzeń w innych sektorach.

Inwestycje w czyste źródła energii, sieci przesyłowe i adaptację do zmian klimatycznych

Europejski Fundusz Odbudowy to szansa na zmianę podstaw polskiej energetyki. Komponent KPO "Zielona energia i zmniejszenie energochłonności" przewiduje ponad 67 mld zł na inwestycje w odnawialne źródła energii, infrastrukturę energetyczną i termomodernizację. Należy odblokować możliwość stawiania elektrowni wiatrowych oraz przyspieszyć inwestycje w inne czyste źródła. Te pieniądze wystarczą na przeprowadzenie powszechnej wymiany źródeł ciepła na niskoemisyjne i zeroemisyjne, przekroczenie unijnego celu 31% udziału OZE w końcowym zużyciu. Inwestycjom w źródła energii musi towarzyszyć rozbudowa i modernizacja sieci przesyłowych, które przez wieloletnie zaniedbania są coraz mniej efektywne.

Do zmian klimatycznych można się dostosować na poziomie krajowym i lokalnym. Konieczne są nasadzenie drzew i odbetonowanie przestrzeni w miastach oraz stworzenie powszechnego systemu melioracji na terenach rolniczych.

Program mieszkaniowy

Rynek mieszkaniowy musi być uzupełniony o mieszkania przeznaczone na wynajem oraz mieszkania komunalne. Przy wsparciu środków z Funduszu Odbudowy należy zamknąć tę lukę tak jak w Szwecji kilkadziesiąt lat temu czy w wielu miastach Unii Europejskiej. Program mieszkaniowy powinien zakładać budowę dodatkowych 300 tysięcy mieszkań komunalnych do końca dekady. Program powinien być finansowany z Funduszu Odbudowy, budżetu państwa oraz z emisji obligacji mieszkaniowych.

Mieszkania będą mogły być przeznaczone na wynajem według jednolitych zasad w całym kraju.

Inwestycje w infrastrukturę i kapitał społeczny

Poza inwestycjami energetycznymi należy zwiększyć nakłady w sektorach kluczowych, takich jak ochrona zdrowia czy przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Konieczne są remonty szpitali powiatowych i ich wyposażenie, budowa publicznych żłobków, jak również budowa nowych linii kolejowych, załatanie dziur w zasięgu Internetu.

Inwestycją w kapitał społeczny może być również sprawiedliwa polityka płacowa. Połowa społeczeństwa musi uciec od perspektywy ujemnego majątku i podejmować decyzje bez obciążającego widma kredytów i pożyczek. Rozwiązaniem jest odejście od konkurencji kosztami pracy, podnoszenie płacy minimalnej i tworzenie miejsc pracy wysokiej jakości.

Odpowiedzialna polityka fiskalna, monetarna i gospodarcza

Państwo w czasach niepewności musi odznaczać się przewidywalną i jasną polityką. Należy pilnie uchwalić średniookresową strategię rozwoju kraju z realistycznymi założeniami, wpisującymi się w globalne i unijne prognozy do 2030 r. Do tej strategii należy dostosować wieloletni plan finansowy państwa.

Wszystkie zmiany w prawie wymagają czasu na dostosowanie się. Żadna zmiana przewidująca dodatkowy obowiązek dla przedsiębiorstw lub obywateli nie może wchodzić w życie wcześniej niż 30 dni po ogłoszeniu, a w przypadku większych zmian - nie wcześniej niż 6 miesięcy po ogłoszeniu. Wszystkie projekty ustaw bez względu na wnioskodawcę powinny przechodzić proces konsultacji społecznych.

Bibliografia

- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J. A., *Democracy, redistribution, and inequality*, [w:] Atkinson A.B., Bourguignon, F. (red.) *Handbook of income distribution*. Elsevier 2015, s. 1885-1966.
- Acemoglu, D., The Post-COVID State, "Project Syndicate" 05.06.2020 (<https://www.project-syndicate.org/onpoint/four-possible-trajectories-after-covid19-daron-acemoglu-2020-06>)
- Ahir, H., Bloom, N., & Furceri, D.:
- 60 years of uncertainty. *Finance & Development*, 57(001), 2020.
 - *The world uncertainty index* (No. w29763). NBER 2022.
- Ambroziak, Ł., Gniadek, J., Sierocińska, K., Strzelecki, J., Wąsiński, M., *Kryzys podażowy na rynku żywnościowym jako efekt inwazji na Ukrainę*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2022, s. 11.
- Babicki, M., & Mastalerz-Migas, A., *The occurrence of anxiety disorders among Poles during the COVID-19 pandemic*. "Psychiatria Polska", 55(3)/2021, s. 497-509.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J., *Measuring economic policy uncertainty*. "The Quarterly Journal of Economics", 131(4)/2016, 1593-1636.
- Barber, B. R., *If Mayors Ruled the World*. Yale University Press 2013.
- Baumeister, C., K. Lutz., *Forty years of oil price fluctuations: Why the price of oil may still surprise us*, "Journal of Economic Perspectives" 30.1/2016.
- Bednar-Friedl, B., R. Biesbroek, D.N. Schmidt, et al., 2022: *Europe, [w:] Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, et al. (red.)]. Cambridge University Press 2022.
- Bernanke, B. S., *Irreversibility, uncertainty, and cyclical investment*, "Quarterly Journal of Economics", 98(1)/1983, s. 85-106.
- Bloom, N., *The impact of uncertainty shocks*, "Econometrica", 77(3)/2009, s. 623-685.
- CBOS, *Nastroje społeczne w lipcu*, 2022.
- Cellura, M., Guarino, F., Longo, S., & Tumminia, G., *Climate change and the building sector: Modelling and energy implications to an office building in southern Europe*, "Energy for Sustainable Development", 45/2018, s. 46-65.
- U.S. Department of Health and Human Services, *National Health Statistics Reports 169*, Centers for Disease Control and Prevention 2022.
- Cha, A., Cohen R. A., *Demographic Variation in Health Insurance Coverage: United States*, 2020.
- Chakravorti, B., A. Bhalla, R. S. Chaturvedi, *Which Countries Are Leading the Data Economy?*, "Harvard Business Review", 24.01.2019.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al. *World Inequality Report 2022*, World Inequality Lab 2022.
- Clement, V., K. K. Rigaud, A. de Sherbinin, B. Jones, S. Adamo, J. Schewe, N. Sadiq, E. Shabahat, *Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration*. The World Bank 2021.
- Cresswell-Clay, N., et al. *Twentieth-century Azores High expansion unprecedented in the past 1,200 years* "Nature Geoscience", 2022.
- CNBC, *Biden says the U.S. 'will not walk away' from Middle East*, 16.07.2022, <https://www.cnn.com/2022/07/16/biden-says-us-will-not-walk-away-from-middle-east.html>
- European Commission:
- *Global Europe 2050*, Directorate-General for Research and Innovation Publications Office, 2012.
 - *European Economic Forecast, Summer 2022*, Institutional Paper 183. European Commission's Directorate-General for Economic and Financial Affairs 2022.
- European Council, *G7 summit, Schloss Elmau, 26-28 June 2022. Main results*, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/06/26-28/>
- European Environment Agency, *Economic losses and fatalities from weather- and climate-related events in Europe*, Briefing 21/2021, 2022.
- European Central Bank, *Monthly excess mortality*, 2022.
- *People usually working from home*, 2020.
 - *Gross fixed capital formation*, 2022.

- FAO, *The State of Food Security and Nutrition in the World*, 2021.
- Federal Reserve Bank of St. Louis, *World Uncertainty Index for Poland, Index, Quarterly, Not Seasonally Adjusted*, 2022.
- Forbes, *The World's Largest Tech Companies In 2022*, 12.05.2022.
<https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2022/05/12/the-worlds-largest-technology-companies-in-2022-apple-still-dominates-as-brutal-market-selloff-wipes-trillions-in-market-value/>
- Gąska J., *Wpływ zmian klimatu na polską gospodarkę, Autoreferat rozprawy doktorskiej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie 2020, s. 9.
- Gopinath, G., *Foreword, World Economic Outlook. Growth Slowdown, Precarious Recovery*, International Monetary Fund 2019.
- Grzegorzczak, M., F. Papadia, *Measuring macroeconomic uncertainty during the euro's lifetime*, Working Paper 10/2022, Bruegel, s. 8.
- GUS, *Linie regularnej komunikacji autobusowej*, Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny 2022.
- Ha, J., Ayhan Kose, M., Ohnsorge F., *Today's global economy is eerily similar to the 1970s, but governments can still escape a stagflation episode*, Brookings 2022 (<https://www.brookings.edu/blog/future-development/2022/07/01/todays-global-economy-is-eerily-similar-to-the-1970s-but-governments-can-still-escape-a-stagflation-episode/>)
- Hołda, M. *Newspaper-based economic uncertainty indices for Poland*. NBP Working Paper No. 310 Narodowy Bank Polski 2019.
- IMGW, *Klimat Polski 2021*, Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy 2022.
- Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2022. Impacts, Adaptation and Vulnerability Summary for Policymakers*, Switzerland 2022.
- International Energy Agency, *Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021 Global emissions rebound sharply to highest ever level*, 2021.
- International Monetary Fund:
- *World Economic Outlook April 2022. War Sets Back the Global Recovery*, Washington DC 2022.
 - *World Economic Outlook Update, Gloomy and More Uncertain*, 2022.
- Kleer, J. *Wyzwania przyszłości. Przegląd problematyki*, [w:] Kleer, J. (red). *Wyzwania przyszłości--szanse i zagrożenia*. Komitet Prognoz "Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN 2010.
- Komornicki, T., *Polska sprawiedliwa komunikacyjnie*, forumIdei, Fundacja Batorego 2019.
- Leyen, U. von der:
- *A Union that strives for more. My agenda for Europe*, Komisja Europejska 2019.
 - *Przemówienie podczas posiedzenia plenarnego Parlamentu Europejskiego. Wersja wygłoszona*, Komisja Europejska 2019.
- Lopez-Garcia P., Szörfi B., *Key factors behind productivity trends in euro area countries*, ECB Economic Bulletin, 7/2021.
- McDonnell, S., *Zero Covid holds danger for China's Xi*, "BBC" 08.07.2022, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-62046521>
- Mcleary, P., *Biden sends more ships, fighter jets and troops to Europe*, "Politico" 29.06.2022, <https://www.politico.com/news/2022/06/29/biden-sends-ships-jets-troops-europe-00043103>
- Mączyńska, E., *Naruszona równowaga a ustrój gospodarczy. Pytania otwarte*, [w:] Kleer, J. (red). *Wyzwania przyszłości--szanse i zagrożenia*. Komitet Prognoz "Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN 2010.
- Mellor, S., *\$65 or \$380? Analysts have wildly different outlooks for oil prices in 2023. Here's what they expect*, "Fortune", 05.07.2022. <https://fortune.com/2022/07/05/oil-price-jpmorgan-chase-citigroup-predictions-2023/>
- Met Office, *Record breaking temperatures for the UK*, 19.07.2022, <https://www.metoffice.gov.uk/about-us/press-office/news/weather-and-climate/2022/red-extreme-heat-warning-ud>
- Microsoft, *Defending Ukraine: Early Lessons from the Cyber War*, 2022.
- Milanovic, B. *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard University Press 2016.
- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju*, 2013.
- Ministerstwo Rozwoju, *Stan mieszkalnictwa w Polsce. Raport*, 2020.
- Ministerstwo Zdrowia, *Raport zakażeń koronawirusem (SARS-CoV-2)*, 2022.
- North, D. C., *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press 1990.
- OECD, *Health spending indicator for 2020, Government/compulsory*, OECD 2022.

- Orłowski, W. M. (2010). *W pogoni za straconym czasem: wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej: 1950-2030*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2010.
- Pástor, L., P. Veronesi, *Uncertainty about government policy and stock prices*, "The Journal of Finance", 67(4)/2012, s. 1219-1264.
- Perlez, J., *Why Pelosi's Proposed Taiwan Visit Is Raising U.S.-China Tensions*, "The New York Times" 29/07/2022, <https://www.nytimes.com/2022/07/29/world/asia/china-taiwan-pelosi-explained.html>
- Pew Research Center, *Public Trust in Government: 1958-2022*.
- Rakovec, O. et al. *The 2018-2020 Multi-Year Drought Sets a New Benchmark in Europe*, "Earth's Future" 10.3, 2022.
- Roeger W., Janos V., in ít Veld J., *How to close the productivity gap between the US and Europe. A quantitative assessment using a semi-endogenous growth model*, European Commission DG ECFIN, Economic Papers 399, 2010.
- Santander Consumer Bank, *Raport: Polaków portfel własny. Wiosenne wyzwania 2022*, 2022.
- Sink, J., Dlouhy J., *Biden Tells US Oil Refiners Record Profits 'Not Acceptable'*, "Bloomberg" 15.06.2022. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-15/biden-tells-us-oil-refiners-record-profits-are-not-acceptable>
- Standerski, D., *Ocena Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jako nowego modelu rozwoju na tle wcześniejszych strategii gospodarczych*, "Studia z Polityki Publicznej" 16.4/2017.
- Stoetzer, L. F., J. Giesecke, H. Klüver. *How does income inequality affect the support for populist parties?*, "Journal of European Public Policy" 2021, s. 1-20.
- The Economist:
- *A mean feat*, 09.01.2016. <https://www.economist.com/finance-and-economics/2016/01/09/a-mean-feat>
 - *The pandemic's true death toll*, 02.11.2021. <https://www.economist.com/graphic-detail/coronavirus-excess-deaths-estimates>
 - *The coming food catastrophe*, 19.05.2022. <https://www.economist.com/leaders/2022/05/19/the-coming-food-catastrophe>
- Tirole, J. (2021). *Digital dystopia*. "American Economic Review", 111(6), s. 2036.
- United Nations:
- *Global Dashboard for Vaccine Equity*, 2022.
 - *End poverty in all its forms everywhere*, 2021. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/goal-01/>
 - *World Population Prospects 2022. Total population (both sexes combined) by single age, region, subregion and country, annually for 1950-2100 (thousands)*, 2022.
 - *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*, 2018.
- USDA Foreign Agricultural Service, *India Bans Wheat Exports Due to Domestic Supply Concerns*, 19.05.2022. <https://www.fas.usda.gov/data/india-india-bans-wheat-exports-due-domestic-supply-concerns>
- Williamson, O. E. *The new institutional economics: taking stock, looking ahead*, "Journal of Economic Literature", 38(3)/2000.
- WIPO statistics database. Last updated: November 2021.
- World Bank:
- *Global Economic Prospects, June 2019: Heightened Tensions, Subdued Investment*, 2019.
 - *Poverty and Inequality Platform*, 2022.
 - *Russian Invasion to Shrink Ukraine Economy by 45 Percent this Year*, Press release 2022/ECA/79, 2022.

ISBN 978-83-958918-1-6

9 788395 891816

